

militaire spectator

MAANDBLAD

waarin opgenomen de officiële mededelingen van de Koninklijke landmacht en de Koninklijke luchtmacht

UITGAVE:

Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap

Secretaris:

Denijsstraat 135, 2551 HJ Den Haag

Ledenadministratie:

K. Doormanlaan 274,
2283 BB Rijswijk

HOOFDREDACTEUR:

W. Walthuis

brigade-generaal der infanterie b.d.

ADJ.-HOOFDREDACTEUR:

H. A. Baaij

commodore van de Koninklijke luchtmacht

REDACTEUREN:

R. B. J. Bongers

majoor der cavalerie

ir. G. M. van der Laan

kolonel van de technische staf

W. C. Louwerse

kolonel van de Koninklijke luchtmacht

drs. J. W. M. Schulten

luitenant-kolonel van de verbindingdienst

CORRESPONDENTIE:

Grote Marktstraat 40, 2511 BJ
Den Haag. Tel. (070) 72 13 68

ABONNEMENTEN:

f 30,-, buitenland f 40,- per jaar.
Losse nummers f 2,75

ADVERTENTIES:

Info-pers, Dubloen 56, 3641 ND
Mijdrecht, tel. (02979) 44 21
Contractprijzen op aanvraag

NADRUK VERBODEN

1 Officiële mededelingen van de Koninklijke landmacht en de Koninklijke luchtmacht

3 Afschrikking door een neutrale staat?

6 De Citadel van Antwerpen. Verdediging en val in december 1832, door H. Amersfoort, Sectie militaire geschiedenis van de Landmachtstaf

19 De afschrikking van de irrationaliteit, door drs. D. J. Bloem, Sociologisch instituut RU Groningen

28 Afschrikking, kernwapens en vredesbeweging, door P. H. de Vries, ritmeester der cavalerie

33 Moet men slapende militairen wakker maken? Over slaaptkort in het moderne gevecht, door drs. N. F. J. Diks, majoor van de militaire psychologische en sociologische dienst

42 Meningingen van anderen: Inzet van wapensystemen vurende met directe richting in de voorste rand weerstandsgebied, door D. P. van Koesveld, luitenant-kolonel der infanterie

44 Vakpers: Gebruik van verrassing en misleiding door de Russen

OFFICIELE MEDEDELINGEN

KONINKLIJKE LANDMACHT - KONINKLIJKE LUCHTMACHT

Uit de landmacht- en luchtmachtorders

LaO 82006(57/75)/LuO 82505 (57/60). Beheer ceremoniële tenuen.

LaO 82008(55.1/9an)/LuO 82506 (55.1/9ak). Wijziging boekwerk Regelingen inkomsten militairen KL en KLu (42e wijziging).

LaO 63049(55.17/59)/LuO 63539 (55.17/57). Tegemoetkomingen wegens inkomstendering en reiskosten (herdruk, september 1982).

LaO 68018(51.12/49b). Studietoelating t.b.v. de civiele vakopleiding van de technische specialisten (herdruk, september 1982).

LaO 80019(86/14). Telecommunicatie-aangelegenheden Koninklijke landmacht, niet van toepassing ingeval van oorlog (herdruk, september 1982).

LuO 65542(78/98). Voortgezette vorming officieren (LSS) (herdruk, augustus 1982).

LuO 68556(21.2/19). Kwalificatievoorschrift officieren luchtmacht (herdruk, oktober 1982).

LuO 68557(21.2/20). Kwalificatievoorschrift kader luchtmacht (herdruk, oktober 1982).

LuO 82508(02/41). Intrekking van luchtmachtorders / luchtmachtmededelingen.

LuO 82510(51.13/22). Plaatsings- en indelingsvoorschrift Koninklijke luchtmacht.

Lamed 020-82(78/496). Opleiding tot officier-munitietechnicus.

Lamed 021-82(51.13/55). Overplaatsing van officieren naar het dienstvak van de geneeskundige troepen.

Lamed 022-82(51.13/56). Overplaatsing van eerste luitenants naar het wapen der Koninklijke marechaussee.

Lumed 518-82(51.13/20). Overgang naar het wapen der Koninklijke marechaussee.

Lamed 026-82(78/501)/Lumed 520-82(78/173). Opleiding tot adjudant-onderofficier der militaire administratie.

Lamed 028-82(78/502). Opleiding voor apothekersassistent.

Lumed 519-82(23.3/10). Instelling projectorganisatie „personeelsconsequenties structuurmaatregelen 1983”.

Lacirc 006-82 op VS 2-1100. Richtlijnen voor plaatsing, gebruik en onderhoud van fotokopieerapparaten.

Lacirc 007-82 op VS 2-1100. Aanvragen (bedrijfsgezondheidskundig onderzoek naar de arbeidsomstandigheden).

Lacirc 008-82 op VS 2-1100. Rijverbod, gerelateerd aan de deugdelijkheid van de brandblusmiddelen.

Mededelingen van het Commando Verbindingen Koninklijke landmacht

IK 16-6 (Memorandum over het (militaire) bericht, 1e druk). Deze nieuwe instructiekaart voorziet in de behoefte om te beschikken over handzame informatie over het (militaire) bericht als aanvulling op de „aanwijzingen voor de opsteller” zoals deze voorkomen in VS 11-6 en op de binnenzijde van de omslag van het berichtenblok.

IK 11-7 (Memorandum voor radiotelefonie, 8e druk). De IK-7 moest door uitputting van de voorraad worden herdrukt en is, na overleg met de gebruikers, op een aantal punten verbeterd. Het formaat is bovendien aangepast aan de afmetingen van de borstzak van de nieuwe binnenjas GvT.

De aandacht wordt erop gevestigd, dat officieren, die maandelijks van Rijksweg de „Militaire Spectator” ontvangen, bij wijziging van hun adres, dit dienen bekend te maken aan de administratie van de eenheid waarbij zij in onderhoud zijn.

Afschrikking door een neutrale staat?

MS Het voornaamste doel van het Noordatlantische bondgenootschap is, zoals bekend, te voorkomen dat die verdragsorganisatie verwickeld raakt in enig gewelddadig conflict. Dat streven naar preventie van oorlog kan slechts worden verwezenlijkt indien de leden van de alliantie gezamenlijk een militair vermogen opbouwen en in stand houden van een dandige kwantiteit en kwaliteit dat potentiële agressors zich wel x-maal zullen bedenken alvorens een krachtmeting te riskeren die zij onmogelijk zullen kunnen winnen. Een dergelijk vermogen tot afschrikking — ook *deterrence* of *dissuasion* genoemd — kan niet worden verkregen dan met veel offers, moeite en inspanningen. De kosten daarvan zijn, zeker niet in de laatste plaats als gevolg van de enorme technologische vooruitgang van de recente jaren, bijna onvoorstelbaar zwaar geworden. De vraag is dan ook gewettigd of afzonderlijk opererende staten — in het bijzonder de neutrale landen — zich aan een soortgelijk concept niet zullen vertillen.

Bij het beantwoorden van die vraag gaat het overigens wel om méér factoren dan uitsluitend die welke bepalend zijn voor de militaire sterkte. Onder andere de geostrategische positie van de betrokken staat is van groot belang: het machtsvacuüm dat een kleine neutrale natie aan de periferie van een potentieel expansionistische grote mogendheid meent zich te kunnen permitteren, wordt — zoals de geschiedenis al herhaaldelijk heeft bewezen — gewoonlijk verrassend snel door de agressor opgevuld. In dat licht bezien is dan ook de geostrategische positie van bijvoorbeeld Oostenrijk en Finland ontegenzeggelijk benarder dan die van Liechtenstein, Monaco, San Marino, Andorra, Zweden en Zwitserland.

Het is niet zonder reden dat in het hierna volgende nader wordt ingegaan op de positie, mo-

gelijkheden en beperkingen van laatstgenoemde staat: de beide eerstgenoemde immers zijn neutraal omdat de Sovjet-Unie hen daartoe dwong (Oostenrijk *de jure* bij het verdrag van Moskou van 15 april 1955 dat het einde van de Russische bezetting verzekerde, en Finland *de facto* door de militaire machteloosheid waartoe dat land werd verplicht bij het vredesverdrag van Parijs van 10 februari 1947). De dwergstaatjes kunnen moeilijk als maatstaf worden beschouwd, en Zweden is geostrategisch in het nadeel doordat het ligt aan een zee die door de Sovjet-Unie ostentatief wordt bevaren als een tot haar invloedssfeer behorende gesloten binnenzee terwijl het land bovendien grenst aan een reeds „gefinlandiseerde” buurstaat. En dus doet men verstandig de hiervoren opgeworpen vraag te toetsen aan een land als Zwitserland, dat bovendien een *bewuste keuze* heeft gemaakt voor de neutraliteitspositie en dat die keuze ook heeft vastgelegd in de nationale wetten.

Aan de huidige Zwitserse staat heeft het Eedgenootschap ten grondslag gelegen dat in 1291 door de zogenaamde oerkantons Uri, Schwyz en Nidwalden werd gesloten op de Rütli, de bergweide van de Sonnenberg in Uri. Dat „eeuwige verbond” tegen het Habsburgse huis was succesvol, getuige onder andere de zware nederlaag die de verbondenen in 1315 bij Morgarten toebrachten aan het Habsburgse ridderleger; een triomf die kort nadien leidde tot uitbreiding van het verbond met Luzern, Zürich, Glarus, Zug en Bern, waarmee de „Achtörtige Eidgenossenschaft” was gevormd. Dat Eedgenootschap handhaafde zich uitstekend, veroverde Aargau en Thurgau als wingewesten, en zag Freiburg, Solothurn, Basel, Schaffhausen en Appenzell vrijwillig toetreden. Die expansionistische periode eindigde echter abrupt toen Frans I van Frankrijk op 13 en 14 september 1515 de met hertog Sforza van Milaan en paus Leo X verbonden Zwitsers verpletterend versloeg in de slag bij Marignano in Lombardije: sindsdien heeft het land, dat bij de Westfaalse vrede in 1648 officieel werd losgemaakt uit het Duitse Rijk, gekozen voor een „eeuwig durende gewapende neutraliteit”. Die keuze hield de Zwitserse staat weliswaar buiten externe conflicten maar voorkwam niet dat burgeroorlogen onder-

ling werden uitgevochten, en evenmin dat machtige buurlanden van tijd tot tijd hun wil aan de Zwitsers oplegden. De ernstigste ingreep kwam van de kant der Fransen, die in 1798 hun eigen revolutie gewapenderhand ook naar Zwitserland exporteerden en daar de Helvetische Republiek uitriepen. Hoewel Napoleon de kantons weer een grote mate van autonomie teruggaf, was de prijs voor het falen van de neutraliteitspolitiek hoog: ook de Zwitserse jongelingschap moest meetrokken in de Napoleontische veldtochten — 16.000 man — en met grote opluchting begroetten de Zwitsers dan ook Napoleons val. In 1813 verklaarde de Helvetische Republiek zich opnieuw neutraal, en die bewuste keuze werd staatsrechtelijk vastgelegd in de Tweede Vrede van Parijs (1815). Sindsdien werd de Zwitserse neutraliteit gerespecteerd, zelfs in de beide wereldoorlogen van onze eeuw waarin de vlammen hoog oplaaiden rond deze kleine bondsstaat.

Of de redenen voor dat respecteren ook thans nog onverkort gelden, moet echter worden betwijfeld. In 1914-'18 waren de aaneengesloten fronten van de belligerenten in West-Europa op de zuidelijke flank aangeleund aan Zwitserland dat zich — in tegenstelling tot het Noordwesteuropese terrein in Vlaanderen en Noord-Frankrijk — bepaald niet leende voor een snelle omtrekking of omvatting van de vijandelijke flank. Bovendien was het zo goed als zeker dat de partij die als eerste de Zwitserse neutraliteit zou schenden, daarmee tevens dat land zou drijven in de armen van de tegenpartij die dan vervolgens níét op weerstand zou stuiten bij het op *zijn* beurt omvatten van de flank van de ander. Derhalve ging dan ook von Schlieffens operatieplan niet uit van een dubbele omvatting naar het model van Cannae, maar van een enkele omvatting van de noordelijke vleugel. En ook de Duitse aanvalsplannen voor de veldtocht tegen erfvijand Frankrijk in 1940 waren mede gebaseerd op de onmogelijkheid een snelle operatie rond de zuidelijke flank uit te voeren door het voor mobiele oorlogvoering ongeschikte Zwitserse terrein. Daarenboven had de Anschluss van Oostenrijk reeds de fysieke verbinding tot stand gebracht tussen het Derde Rijk en de Italiaanse Aspartner, zodat een eventuele zuidelijke om-

vatting van de Franse verdediging ook buiten Zwitsers gebied om wel zou kunnen worden uitgevoerd. Met andere woorden, toentertijd mocht van het Zwitserse territorium nog worden gezegd dat Foch terecht had gesteld „C'est le terrain qui commande!”, en dat de toenmalige middelen zich niet leenden voor het snel overwinnen van die natuurlijke hindernis die in voorkomend geval kunstmatig nog aanzienlijk zou worden aangevuld. Het is evenwel de vraag of momenteel nog steeds een zelfde waarde aan die factor mag worden toegekend, in het bijzonder nu een snelle doorstoot van gepantserde formaties veelal wordt voorbereid door, en uitgevoerd in samenwerking met, omvattingen in de derde dimensie. Daarom is het te meer interessant vast te stellen hoeveel strobreedten de Zwitserse defensie een eventuele aanvaller in de weg zal kunnen leggen.

Het spreekt vanzelf dat landen, die vrezen te eniger tijd slachtoffer te kunnen worden van agressie, niet zijn gesteld op pottekijkers die willen weten hoe sterk hun verdediging werkelijk is. In versterkte mate geldt dat uiteraard voor staten die voornemens zijn geheel op eigen kracht te vertrouwen en zich niet aan te sluiten bij een bondgenootschappelijke verdedigingsinspanning. Neutrale landen moeten bovendien voorzichtig zijn met het toestaan van kijkjes achter de schermen, omdat zulks in voorkomend geval zou kunnen worden uitgelegd als het bevoorstellen van een van de potentiële belligerenten in een eventueel toekomstig conflict. Dientengevolge is het niet gemakkelijk een redelijke schatting te maken van de werkelijke kracht van de hedendaagse Zwitserse defensie. Daarom is het verheugend dat een aantal redacteuren van militaire tijdschriften — waaronder ook de Militaire Spectator — in de gelegenheid werd gesteld als waarnemer aanwezig te zijn bij een onder de naam „Panzerjagd” in november jl. gehouden grootscheepse oefening van het Zwitserse F(eld) A(rmee) K(orps) 4 dat, gesteund door de luchtmacht en nauw samenwerkende met Civiele Verdediging en Bescherming Bevolking, enkele nieuwere opvattingen aan de praktijk toetste. Zonder in details te willen ingaan op het oefeningsverloop — voor een goed begrip zou immers kennis van het systeem en de organisatie onmisbaar zijn — zal in het volgende worden be-

zien in hoeverre verbetering kan worden bereikt met de zich nu aftekenende omschakeling in zowel de doctrine als de uitvoering daarvan.

Tot in onze tijd heeft de neutraliteitskeuze het Zwitserse denken en doen sterk beïnvloed. In wezen heeft de verdediging zich ingesteld op het gedragspatroon van de egel, die zich bij dreigend gevaar oprolt en zijn stekels in alle richtingen bezigt als afweermiddel. Dat die *passieve houding* weinig baat tegen een hevige slag uit de lucht, al dan niet gecombineerd met een stoot die het dier doet omrollen zodat de kwetsbare buik kan worden aangegrepen, werd nauwelijks in de overwegingen betrokken. Gevolg daarvan was dat de Zwitserse landsverdediging een onmiskenbaar *statisch karakter* vertoonde. Het staat evenwel buiten kijf dat van een dergelijke *egel-attitude* zo goed als geen enkel afschrikkend effect, geen deterrence, geen dissuasion, mag worden verwacht: dat de aangevallene meent zichzelf onkwetsbaar te hebben gemaakt, behoeft de agressor niet te weerhouden geweld te

gebruiken en zo nodig nieuwe middelen en methoden te ontwikkelen om toch zijn doelen te bereiken!

De Zwitserse militaire leiding is zich dat stellig terdege bewust geweest, want reeds sinds geruime tijd is zij doende regering en volk te doorringen van de noodzaak tot het introduceren van moderne middelen in voldoende aantallen en tot het toepassen van verantwoorde methoden die kansen op succes kunnen bieden in een moderne oorlogvoering en die mitsdien essentieel zijn voor wie naar oorlogsvoorkoming wil streven. Het zal echter duidelijk zijn dat de belangrijkste omschakeling zal moeten plaatsvinden in het *denken* van volk en krijgsmacht. In de oefening „Panzerjagd” kon worden vastgesteld dat het statische element nog sterk domineerde – voorbereide stellingen, gebetonneerde onderkomens, vrijwel onverplaatsbare commandoposten, plaatsgebonden verbindingen, e.d. – en dat het denken daarmee in overeenstemming was. Daarover meer in een volgend nummer.

KONINKLIJKE VERENIGING TER BEOEFENING VAN DE KRIJGSWETENSCHAP

Op *maandag 17 januari 1983* te 20 uur houdt de vereniging voor leden en introducé(e)s een bijeenkomst in het Nederlands Congresgebouw te Den Haag, waar mr. D. A. Graatsma, kolonel van de militair juridische dienst, hoofd Bureau internationaal recht en staatsrecht van de Sectie JZ/LAS, een inleiding zal houden over

Noodwetgeving, in het bijzonder van belang voor de krijgsmacht

Stellingen

- Noodwetgeving is een middel tot uitvoering van de militaire taak.
- De krijgsmacht heeft ook belang bij het van kracht worden van de civiele noodwetten.
- Op basis van bestaande noodwetten is voorbereiding interdepartementaal noodzakelijk.
- Het in werking stellen van de noodwetgeving is een nationale politieke aangelegenheid.

Na de voordracht wordt, als gebruikelijk, gelegenheid tot discussie geboden.

Introductie: d.t.v. de secretaris, Ikol W. F. Anthonijsz, Frederikkazerne, gebouw 110, Postbus 90701, 2509 LS Den Haag (tel. tijdens diensturen (070) 73 24 33).

De Citadel van Antwerpen

Verdediging en val in december 1832

H. Amersfoort

Sectie militaire geschiedenis van de Landmachtstaf

In het dorp Ginneken, thans deel van de gemeente Breda, staat op het terrein van de Nederlands-Hervormde Kerk een eenvoudig monument (afb. 1) dat herinnert aan de krijgshandelingen op en rond de Citadel van Antwerpen in de jaren 1830-1832 en aan degenen die daarbij sneuvelden, hetzij te land, hetzij aan boord van het Schelde-eskader. De gevechten vonden hun hoogtepunt en tevens hun einde tijdens de belegering van de Citadel in december 1832 door een Frans interventieleger onder leiding van maarschalk Gérard, dezelfde die het jaar daarvoor bij Leuven het Nederlandse mobiele leger dwong de Tiendaagse veldtocht af te breken. (afb. 2). Het monument verkeerde tot voor kort in niet al te goede staat, maar door de zorg van de genie is het onlangs in zijn oorspronkelijke toestand hersteld; dat het in 1982 anderhalve

eeuw geleden was dat de strijd om de Citadel zich afspeelde, vormde de aanleiding voor deze restauratie.

De Belgische Opstand

De gebeurtenissen van december 1832 zijn een episode uit het verhaal van de Belgische Opstand (1830-1839). Voor een goed begrip van wat zich honderdvijftig jaar geleden afspeelde, is het daarom nuttig kort in herinnering te roepen wat eraan was voorafgegaan. De geschiedenis van het Verenigd Koninkrijk was begonnen in 1815 toen, door de besluiten van het Wener Congres, het grondgebied van de voormalige Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden in het noorden werd verenigd met de vroegere Oostenrijkse Nederlanden en het Prinsbisdom

Afb. 1 Herdenking van het beleg van de Citadel van Antwerpen honderd jaar geleden (1832) bij de Nederlands-Hervormde kerk te Ginneken op 20 december 1932

Luik in het zuiden. Het oogmerk van de mogendheden was op deze wijze een staat in het leven te roepen die bij machte zou zijn toekomstige Franse expansie in noordelijke richting te verhinderen. Na wat er sedert 1789 was gebeurd, gold Frankrijk immers als de grootste bedreiger van een stabiele Europese statenordering.

De samenvoeging van de Nederlandse en Belgische gewesten was een besluit geweest van regeringshoofden, zonder raadpleging van de bevolking. Wat het Noorden betrof was dat niet zo'n bezwaar. De omvang van het koninkrijk kwam tegemoet aan de wensen die de latere Koning Willem I in de jaren vóór 1815 met nadruk onder de aandacht had gebracht van de mogendheden die zich tegen Napoleon hadden verenigd. Hij heeft zelf nog wel geopperd dat ook het Rijnland tot aan de Moezel onder zijn soevereiniteit zou worden gebracht. Belangrijker was echter dat het Noorden in 1813/14 door de overwinnaars werd beschouwd als bevrijd gebied zodat de leidende kringen, en via hen in zekere zin ook de gewone burgers, werden betrokken bij het herstel van de onafhankelijkheid. De soevereiniteit werd opgedragen aan de zoon van de laatste stadhouder waardoor de Oranjedynastie haar band met de noordelijke Nederlanden voortzette, zij het onder andere, in een grondwet geregelde, voorwaarden. Het Zuiden daarentegen was veroverd gebied en het miste ook de traditie van een zelfstandig politiek bestaan. De geallieerden konden dan ook over het lot van de zuidelijke Nederlanden naar welgevallen beschikken. Daardoor, en door de hele verdere gang van zaken in 1813/15 rond de zetelverdeling in de Staten-Generaal en de staatsschuld, leek het eerder erop dat de zuidelijke aan de noordelijke Nederlanden werden toegevoegd dan dat die twee op voet van gelijkwaardigheid werden samengevoegd.

Werkelijk verzet is er tegen de verbinding echter niet geweest en in een aantal opzichten bood het Verenigd Koninkrijk aan het zuiden ook voordelen. Vooral de belangstelling van Willem I voor de ontwikkeling van de zuidelijke economie en zijn persoonlijke initiatieven op dat gebied zijn gunstig geweest. De ondernemers in industrie en nijverheid, wier bedrijven al onder Napoleon een behoorlijke groei hadden ver-

Afb. 2 Maarschalk Maurice-Etienne comte Gérard

toond en die in tal van opzichten niet achterlieten bij de — in het einde van de 18e eeuw reeds in Engeland begonnen — industriële revolutie, profiteerden van de stimulerende houding van de overheid. Het ging daarbij om het openen van afzetkanalen en kredietmogelijkheden en om verbeteringen van de infrastructuur. In het zuiden leefden echter ook bezwaren tegen het bewind van Willem I. Deze kwamen vooral van de zijde van de traditionele, gevestigde machten, de kerk en de adel. In het bijzonder moesten het ontgelden: de taalpolitiek, het beleid ten aanzien van het onderwijs, de grondbelasting en het feit dat het merendeel van de hogere functionarissen in de krijgsmacht en in het ambtenarenkorps uit Nederland afkomstig was. Tot slot waren er dan nog bezwaren van de liberalen, dat wil zeggen degenen die hun pijlen richtten op het autoritaire bestuur van de koning, het ontbreken van vrijheid van drukpers en andere grondrechten, en het gemis aan een behoorlijke parlementaire controle op de ministers en de overheidsfinanciën.

In de tweede helft van de jaren '20 van de vorige

eeuw nam de confrontatie tussen de koning en zijn Belgische tegenstanders scherper vorm aan, vooral na de zogenaamde *fusie* tussen de katholieke en liberale oppositie in 1828. De daarop volgende jaren 1829 en 1830 kenmerkten zich door toenemende sociaal-economische zowel als politieke onrust, een verschijnsel dat niet tot België beperkt bleef. In 1830 brak in Parijs de Julirevolutie uit die Louis Philippe uit het Huis Orléans op de troon bracht. Ook in Polen en Noord-Italië giste het.

Op 25 augustus barstte in Brussel de bom. Een revolutie had uit de rellen niet behoeven te groeien. Desondanks leidde een combinatie van straatoproer, het drijven van radicale figuren, en falende tegenmaatregelen van de zijde van de autoriteiten, al spoedig tot een feitelijke machts-overname in de stad. De leiding kwam te berusten bij gematigder figuren die zich in de gewapende Burgerwacht hadden verenigd. Nationalistische, dat wil zeggen anti-Nederlandse, gevoelens vormden al spoedig de bezielende kracht achter de opstand. Na Brussel volgden soortgelijke machtsgrepen in andere steden, het laatst in Vlaanderen.

Op verschillende manieren poogde Den Haag enige greep op de gebeurtenissen te krijgen. De voltallige Staten-Generaal werden bijeengeroepen en ook werden directe onderhandelingen geopend met vertegenwoordigers van de opstandelingen. Tegelijkertijd echter werden militaire maatregelen getroffen. Op de in het zuiden zelf verblijvende troepen viel, met het om zich heen grijpen van de revolutie, al vrij spoedig niet meer te rekenen. Daarom werd een mobiel leger samengesteld uit de Nederlandse garnizoenen. Een gedeelte, onder leiding van luitenant-generaal Cort Heijligers, trok zich samen in de omgeving van de vesting Maastricht, waar de bezetting onder leiding van generaal-majoor Dibbetz de orde en rust wist te handhaven. Een ander deel, aangevoerd door Prins Frederik, verzamelde zich bij Antwerpen. Uit deze twee posities konden de twee belangrijkste revolutionaire centra, Brussel en Luik, wellicht worden heroverd.

Het mislukken van de zogenaamde sterke bezetting van Brussel, tussen 23 en 27 september, leerde echter anders. De troepen wisten slechts de bovenstad, waar de regeringsgebouwen ston-

den, te bereiken en kregen geen schijn van kans de benedenstad, met haar smalle, gebarricadeerde straten binnen te gaan. Al gauw was duidelijk dat Brussel beter kon worden opgegeven. Onder voortdurende schermutselingen trokken de Nederlandse troepen zich terug in de richting van Antwerpen. Dat gaf de Burgerwacht direct al zoveel lucht dat deze op 26 september 1830, iets meer dan een maand na de eerste rellen, uit haar midden een Voorlopige Regering samenstelde. Daarmee was ook de kans verkeken dat langs de weg van onderhandeling met de opstandelingen de rechten van de Koning in Brussel weer zouden worden erkend.

Op dezelfde manier kwamen als mosterd na de maaltijd de stemmingen in de Staten-Generaal op 29 en 30 september over de vragen die de Koning de beide kamers had voorgelegd betreffende de toekomstige verhouding tussen de twee delen van het rijk. De laatste pogingen tot een vergelijk kwamen voort uit een initiatief van de Prins van Oranje. In oktober 1830 door zijn vader naar Antwerpen gestuurd, zou hij wellicht gebruik kunnen maken van de goede naam die hij in het zuiden genoot om België voor de dynastie te bewaren. De gedachten gingen uit naar een dynastieke unie waarbij de troonopvolger als een onderkoning over België zou regeren. De opstandelingen wilden daarvan niets weten, en de hele zaak eindigde nogal bizar. Terwijl het door desertie voortdurend slinkende mobiele leger terugtrok naar zijn laatste stellingen voor Antwerpen, gaf de Prins van Oranje in die stad een verklaring uit waarbij hij zich aan het hoofd stelde van de opstandelingen, in de hoop hen zo binnen het rijksverband te houden. Dat was onaanvaardbaar, zowel voor de Voorlopige Regering als voor Willem I, en de rol van de prins was voorlopig uitgespeeld. Hij werd met een diplomatieke missie naar Londen gezonden om te voorkomen dat hij door volgende onbezonnen daden de toestand nog ingewikkelder zou maken.

De ontwikkelingen gingen nu snel. De laatste restanten van het mobiele leger, ongeveer 9000 man, splitsten zich in twee delen. Het ene voegde zich bij de bezetting van de Citadel van Antwerpen, het andere verliet op 26 oktober 1830 het Belgische grondgebied en ging in de omgeving van Breda in kantonnement. De militaire

aanwezigheid in het zuiden beperkte zich nu tot de vesting Maastricht en de Citadel van Antwerpen. In de stad Antwerpen konden de troepen zich niet meer vertonen zonder door de bevolking en gewapende opstandelingen onophoudelijk te worden lastig gevallen. De spanning liep op de dag van het vertrek van het mobiele leger zo hoog op dat het bedreigde garnizoen beschietingen uit de stad beantwoordde met een artilleriebombardement uit de Citadel en door het op de Schelde liggende eskader; onnodig te zeggen dat dit de anti-Nederlandse gevoelens slechts kon aanwakkeren. Om herhaling van beschieting van de stad te voorkomen, werd een wapenstilstand gesloten.

De Londense conferentie

De directe vijandelijkheden tussen het leger van Willem I en de opstandelingen bereikten met de gebeurtenissen in Antwerpen een voorlopig eindpunt. Kort daarop verplaatste de handeling in het Belgische drama zich van Brussel en Den Haag naar Londen.

Op voorstel van Engeland en met instemming van Willem I kwam daar op 4 november 1830 een conferentie bijeen om door bemiddeling een einde te maken aan het Nederlands-Belgische conflict. Aan dat overleg namen deel Engeland, Frankrijk, Oostenrijk, Rusland en Pruisen. De conferentie begon met het opdragen van een schorsing der vijandelijkheden en het vaststellen van een demarcatielijn. Op 20 december 1830 ging de conferentie bovendien over tot de erkenning van het bewind in Brussel zodat dit nu op voet van gelijkheid met Nederland in Londen zijn belangen kon behartigen.

Willem I bleef, hoewel Nederland deelnam aan de onderhandelingen over de scheidingsvoorwaarden, rekening houden met de mogelijkheid zijn soevereiniteit te herstellen in wat hij beschouwde als het Belgische deel van zijn koninkrijk. Hij voelde zich in die gedachte gesterkt door de golf van nationalistische verontwaardiging die over Nederland spoelde. In het bijzonder droeg daaraan bij het incident op 5 februari 1831, toen Van Speyk op de Schelde voor Antwerpen zijn kanonneerboot in de lucht liet vliegen, een optreden dat als heldendaad werd vereerd.

De conferentie slaagde dan ook niet erin de voorstellen die zij deed door beide partijen tegelijk geaccepteerd te krijgen. Het valt buiten het bestek van dit artikel het proces van de onderhandelingen in Londen op de voet te volgen. Voldoende zij, dat de Koning in juli 1831 meende dat de tijd van overleg voorbij was en dat meer kon worden verwacht van gewapend ingrijpen. Op 2 augustus 1831 overschreed het opnieuw gevormde Nederlandse mobiele leger de demarcatielijn en begon aan een operatie die bekend zou worden als de Tiendaagse Veldtocht.

Het doel, de verovering van Brussel, werd niet bereikt, maar het gedeeltelijke succes bewerkstelligde toch dat de conferentie in oktober 1831 een nieuwe reeks scheidingsvoorwaarden opstelde die meer rekening hielden met de Nederlandse verlangens. Onder druk van de mogendheden ging België akkoord met deze zogenaamde Viertentwintig Artikelen, maar Willem I meende ze te kunnen weigeren. De welwillendheid van de conferentie, en in het bijzonder van de Engelse regering liep echter ten einde. De kwestie kon in het belang van de internationale verhoudingen niet eindeloos blijven slepen. De Nederlandse Koning overschatte zijn vrijheid van handelen, als hij meende zich aan deze overweging van de mogendheden te kunnen onttrekken. De conferentie had, teneinde de aanvaarding van de Viertentwintig Artikelen te bevorderen, aan België toegezegd dat deze artikelen, eenmaal door dat land aanvaard zijnde, de kracht en betekenis zouden hebben van een overeenkomst tussen België en de vijf mogendheden. Na de Belgische instemming hebben de vijf deelnemers aan de conferentie en België dan ook op 15 november 1831 een tractaat gesloten dat de artikelen nogmaals beschreef en daaraan toevoegde dat de mogendheden borg stonden voor de uitvoering ervan. Frankrijk en Engeland hebben dat tractaat op 31 januari 1832 geratificeerd. De overige drie, de zogenaamde Noordse mogendheden deden daaraan voorafgaand moeite Willem I alsnog te doen bewilligen in de artikelen. Toen dat vergeefs bleek, wisselden ook zij in april en mei 1832 hun ratificatiestukken.

Daarna stokte de voortgang van de conferentie voorlopig weer. De Belgische regering stelde zich op het standpunt dat aan onderhandelingen

over een akkoord op basis van de Vierentwintig Artikelen pas kon worden gedacht nadat de territoriale artikelen over de Citadel van Antwerpen en de Scheldeforten Lillo en Liefkenshoek zouden zijn uitgevoerd ofwel nadat de Nederlandse troepen deze sterkten zouden hebben ontruimd. De mogelijkheden schroomden nog deze eis met geweld te steunen en hebben de beide landen overgehaald toch maar onderhandelingen te openen.

Tevergeefs echter. Vijf maanden gingen voorbij zonder dat Nederland en België enig resultaat boekten, en in september 1832 stonden de zaken er net zo voor als in mei. Naar aanleiding daarvan ontstond een meningsverschil tussen Engeland en Frankrijk enerzijds en de Noordse hoven anderzijds. De laatste stonden huiverig tegenover het toepassen van geweld om Nederland te dwingen de Citadel en de forten op te geven, terwijl Frankrijk en Engeland van mening waren dat militair ingrijpen door de houding van Willem I juist onvermijdelijk was geworden. Op deze weg voortgaande sloten de twee landen op 22 oktober 1832 een conventie om over te gaan tot de tenuitvoerlegging van het tractaat van 15 november van het voorafgaande jaar. Voorop stond dat de Citadel en de Scheldeforten zouden moeten worden ontruimd. Als uiterste datum waarop de ontruiming moest zijn voltooid, werd 12 november genoemd. Bleef Willem I in gebreke dan zouden de Nederlandse havens worden geblokkeerd en de Nederlandse schepen in open zee worden opgebracht. Indien dat alles niet voldoende zou zijn, werd in het vooruitzicht gesteld dat een Frans leger België zou binnentrekken om de Citadel op te eisen en zo nodig te belegeren en veroveren.

Mochten Engeland en Frankrijk hebben verwacht dat deze dreigementen op zichzelf voldoende waren, dan kwamen zij bedrogen uit. Uit de aarzelende houding van Pruisen, Oostenrijk en Rusland maakte de Koning op dat zij wellicht Nederland militair te hulp zouden komen, en mogelijk lag dan ook een volledig herstel van de soevereiniteit door de kracht van wapens in het verschiet. In plaats van toe te geven, verhardde Willem I zijn standpunt. Zijn speculatie op buitenlandse hulp bleek echter een illusie.

Op de afkondiging van de havenblokkade en het

embargo op Nederlandse schepen reageerden de vertegenwoordigers van de Noordse hoven slechts met spijtbetuigingen. Frankrijk zag nu de gelegenheid door te tasten. Op 11 november 1832 tekende het in Brussel een overeenkomst waarbij het op zich nam de Citadel te zullen belegeren indien de Nederlandse troepen niet uit zichzelf voor 15 november de wijk zouden nemen. Belgische eenheden zouden aan de strijd niet deelnemen, tenzij Nederlandse mobiele troepen net als in augustus 1831 de grens zouden overschrijden. Van 15 november 1830 af trok het Franse interventieleger onder leiding van maarschalk Gérard op naar de Scheldestad.

De Citadel

De vesting waarom het allemaal te doen was, dateerde in haar oorspronkelijke vorm uit de 16e eeuw en dankte haar ontstaan aan de maatregelen tegen het anti-Spaanse verzet in de Nederlanden. Onder de eerste landvoogdes Margaretha van Parma was het geleidelijk onrustiger geworden door oppositie in adellijke kringen. In 1566 kwam de spanning op godsdienstig gebied tot een uitbarsting in de Beeldenstorm. Filips II benoemde daarop de hertog van Alva tot landvoogd en deze kwam met een leger Italiaanse en Spaanse soldaten naar de Nederlanden om het Spaanse gezag te handhaven.

Een van de middelen die Alva gebruikte om dat doel te bereiken, was het bouwen van zogenaamde dwangburchten, sterkten in of bij een belangrijke stad die moesten dienen om het garnizoen te herbergen dat door zijn voortdurende dreiging met militair ingrijpen het stadsbestuur en de bevolking kon pressen trouw te blijven aan de koning. Verschillende steden kwamen voor een dwangburcht in aanmerking, bijvoorbeeld Valenciennes, Vlissingen, Maastricht, 's-Hertogenbosch, Amsterdam en Groningen. Ook Antwerpen werd overwogen. Een aantal van deze voorgenomen kastelen is inderdaad gebouwd. In Groningen werden gedurende 1575 en 1576 de wallen opgetrokken, maar de bevolking, die de bedoeling moeilijk kon misverstaan, zag kans ze het volgende jaar weer te slopen. Amsterdam ontsprong de dans geheel. Voor tweehonderd gulden wist het in 1570 zowel een Spaanse bezetting als een dwangburcht af te ko-

pen. Dat bedrag stelde Alva wel in staat de Citadel van Vlissingen te financieren; daar werd in 1571 met de bouw begonnen.

Antwerpen had zijn Citadel toen al enkele jaren. De plannen ervoor waren het eerst ter sprake geweest in 1567, kort voor Alva's komst; zij bevelsden een dwangburcht binnen de muren van de stad. Alva's bouwmeester Francesco Paciotto gaf echter de voorkeur aan een andere lokatie, vlak ten zuiden van de stad, aan de oever van de Schelde in een flauwe bocht van de rivier. Het ontwerp volgde de regels van de Italiaanse vestingbouwkunde, de modernste van dat moment. De grondvorm was die van een regelmatige vijfhoek waarvan elk der punten was voorzien van een bastion. De bastions zouden door hun namen blijven herinneren aan de scheppers van de Citadel. Genummerd van een tot en met vijf heetten zij achtereenvolgens Fernando, Toledo, Alva en Duce naar de namen en adellijke titel van Alva, en tot slot Paciotto naar de ontwerper. De afstand tussen een bastion en de tegenoverliggende courtine (dat is de hoofdwal tussen twee bastions) bedroeg ongeveer 500 meter. Op het binnenplein was voldoende plaats voor verschillende kazernegebouwen, stallen, werkplaatsen, een kapel en een woning voor de gouverneur van de stad. Eind 1567 nam de bouw een aanvang; twee jaar later was de Citadel voltooid.

Lang heeft de eerste bezetting van de sterkte niet geduurd in het roerige begin van de Tachtigjarige Oorlog. De Spaanse Furie van 1576 – een grote muiterij van het garnizoen, uitgelokt door een langdurige achterstand in de betalingen van de soldijen en gepaard gaand met zware plundersingen – leidde tot het vertrek van de troepen. Op aandringen van de Prins van Oranje slochten de inwoners van Antwerpen daarop de naar de stad gekeerde muren van de Citadel, waarna de resterende muren deel uitmaakten van de stadsomwalling.

In vele andere plaatsen gebeurde hetzelfde. Het geval Groningen werd al genoemd, maar ook de kastelen van Gent, Rijssel, Valenciennes, Leeuwarden, Harlingen en Staveren werden in deze tijd aan de stadzijde ontmanteld. Het Kasteel van Utrecht, het bekende in 1528 op last van Karel V gebouwde Vredenburg, werd zelfs geheel met de grond gelijk gemaakt.

De aangebrachte vernielingen zijn in de zuidelijke steden, naarmate die weer in Spaanse handen kwamen, in het algemeen hersteld. Zo ook in Antwerpen. Na een lang beleg wist de landvoogd Farnese, hertog van Parma, in 1585 de stad te veroveren. Op zijn last werd de Citadel niet alleen in haar oorspronkelijke staat hersteld, maar ook verbeterd. Er kwam een natte gracht en de bastions kregen dikker metselwerk. De grondvorm bleef bij dat alles onveranderd. De vesting die Gérard in 1832 belegerde, was dus in wezen geen andere dan de vijfhoek die Paciotto zo lang tevoren op papier had gezet. Wel was de verdedigbaarheid in de loop van de eeuwen naar de eisen van de tijd vergroot door de aanleg van buitenwerken. Het glacis werd verbeterd en voor de twee zuidelijke courtines werden in de natte gracht ravelijnen aangelegd. De noordelijke courtine, met daarin de hoofdboort, werd gedekt door een aan twee zijden met een gracht omgeven ravelijn.

De vesting verloor onder het Spaanse en later Oostenrijkse bewind haar oorspronkelijke betekenis van dwangburcht. Tijdens de Spaanse en Oostenrijkse Successieoorlogen (1702-1713 resp. 1740-1747), die zich voor een belangrijk deel in de zuidelijke Nederlanden afspeelden, was de Citadel een grensvesting die bovendien de haven van Antwerpen beschermde. Na 1815 won Antwerpen verder aan strategisch belang. Het Verenigd Koninkrijk van Nederland en België zou in het geval van nieuwe Franse expansie naar het noorden het eerste verzet moeten kunnen bieden. Engeland zou dan moeten kunnen beschikken over een haven in de Nederlanden, namelijk Antwerpen, om troepen naar het continent te brengen. In de jaren 1815/18 liet Willem I derhalve de buitenwerken verder uitbreiden. Voor de twee genoemde zuidelijke ravelijnen verschenen de lunetten Kiel en St. Laurent, genoemd naar nabijgelegen dorpen. Iets verder naar het oosten werd, voorzien van een natte gracht, het lunetvormige fort Montebello geconstrueerd. Aan de overzijde van de Schelde lag dan nog de versterking Het Vlaamse Hoofd. Op deze wijze bleef de Citadel een geducht bolwerk.

De toestand voor het beleg

Op het moment dat de Fransen voor de Citadel

verschenen, was de bezetting uiteraard op een beleg voorbereid. Reeds sedert het uitbreken van de moeilijkheden in Brussel, in augustus 1830, was gewerkt aan het in staat van verdediging brengen. Een aantal kwetsbare kazernes en andere gebouwen was afgebroken en op de wallen waren de geschutopstellingen in orde gemaakt. Daar en overal elders waar het nodig werd geoordeeld, verschenen zware blinderingen om te zorgen dat het bedienen en verplaatsen van het geschut, de aanmaak van munitie, de aanvoer van water en voedsel, en de verzorging van de gewonden zo min mogelijk door de Franse beschietingen zouden worden gehinderd. Tevens werden op het binnenplein bomvrije onderkomens gebouwd, nodig geworden omdat in de loop van de tijd de bezetting gestaag boven de gebruikelijke sterkte was uitgebreid.

Vooral de infanterie was beter vertegenwoordigd dan voor een beleg vereist. De eigenlijke verdediging lag, afgezien van troepen die uitvalen zouden kunnen doen ter verkenning en ter verstoring van de vijandelijke graafarbeid, toch hoofdzakelijk in handen van de artillerie en de genie. Een sterke infanterie werd echter ook nodig geoordeeld aangezien deze troepen goede diensten zouden kunnen bewijzen in het geval van pogingen tot een Orangistische contrarevolutie en tijdens operaties van een Nederlands mobiel leger in België. Tijdens de Tiendaagse Veldtocht zijn dan ook verschillende malen mobiele colonnes uitgezonden tegen het Belgische Scheldeleger, voornamelijk met de bedoeling de aandacht van de bewegingen van het veldleger af te leiden. Tijdens het beleg echter was het voetvolk, voor zover het niet als handlanger bij de artillerie werd ingedeeld en werd belast met wacht- of brandpiketdiensten, eerder tot last dan tot hulp. Naarmate de schuilplaatsen op het binnenplein onder het bombardement bezweken, moesten de infanteristen een goed heenkomen zoeken in de galerijen, poternes en kazematten onder de bastions en de courtines. Op deze plaatsen zaten zij eigenlijk in de weg.

Getallen zeggen hier nog het meest. De totale bezetting telde 168 officieren en 4442 onderofficieren en manschappen; alles bijeengenomen dus 4610 man. Daarvan behoorden er liefst 4149 tot de infanterie, georganiseerd in vijf bataljons

Afb. 3 Generaal David Hendrik baron Chassé

— de flankeursbataljons van de 7e, 9e en 10e Afd. Inf. en het 1e en 2e bataljon van de 10e Afd. Inf. — en twee losse compagnieën (uit het 2e bataljon van de 9e Afd. Inf.) die als handlangers waren ingedeeld bij de artillerie. De overige 461 man behoorden tot delen van het 3e en 6e Bataljon Artillerie Nationale Militie en een detachement van de artillerietransporttrein, en tot een detachement mineurs en sappeurs. Rekent men de handlangerscompagnieën tot de artilleriesterkte, dan komt het niet-infanteristische totaal toch niet hoger dan 714 man.

De bevelsverhoudingen waren als volgt geregeld. Luitenant-generaal der infanterie D.H. baron Chassé, sinds 1819 bevelhebber in het 4e Groot Militair Kommando met hoofdplaats Antwerpen, had de hoogste leiding (afb. 3). Met de dagelijks bevelvoering kon hij zich maar indirect bezighouden. Het hoogtepunt van zijn carrière had gelegen tijdens de veldtocht in Spanje en de slag bij Waterloo, toen nog in Franse dienst overigens. Nu werd hij gehinderd door zijn leeftijd (67) en een mank been. Tijdens het beleg heeft hij zijn verblijf in bastion nr 5, Alva, niet verlaten. Veel heeft hij derhalve moeten overlaten aan luitenant-kolonel H. G. de Boer, chef van de staf, en aan de kolonel van de gene-

rale staf N. F. E. de Gumoëns. De laatste woonde het beleg op eigen verzoek bij en was kort tevoren op de Citadel aangekomen. De infanterie werd aangevoerd door generaal-majoor C. A. de Favauge, de artillerie door majoor H. F. Seelig (afb. 4), de genie door majoor J. M. van der Wijck.

De bewapening van de Citadel bestond uit 145 vuurmonden waarvan er aan het begin van het beleg 133 waren opgesteld. Ruim de helft daarvan waren kanonnen van 24, 18, 12 en 6 pond, verder waren er 15 houwitser en 39 krombaanvuurmonden waarvan 15 Coehoornmortieren. Dat alles was geplaatst in de al genoemde blinderingen op de bastions en de courtines. De drie ravelijnen waren eveneens bewapend, en ook Kiel en St. Laurent waren in het verdedigingsplan betrokken. Op de lunetten was echter slechts weinig geschut aanwezig. De naar de Schelde gekeerde courtine en het voor de waterpoort gelegen buitenwerk waren in het geheel niet bewapend, aangezien van die zijde geen aanval werd verwacht. Bovendien mocht daar op het geschut van het flottielje worden gere-

Afb. 4 Majoor H. F. Seelig (in generaalsuniform), commandant der infanterie op de Citadel

kend. Het fort Montebello werd bij voorbaat opgegeven.

De strategische positie van de Citadel was niet erg bemoedigend. Chassé kon zich een pion weten in een politiek-diplomatiek machtsconflict waarin de Koning wilde tonen hoever hij bereid was te gaan in het trotseren van de mogendheden. Dat beperkte de vrijheid van handelen van de bevelhebber aanzienlijk. Nederland was niet in oorlog met Frankrijk en ten opzichte van de Belgische troepen bij de vesting gold nog steeds de tijdens de Tiendaagse Veldtocht vernieuwde wapenstilstand, die preventieve acties tegen de Belgische en Franse eenheden in het voorterrein uitsloot. Verder was hem te kennen gegeven dat op enige steun van het in Noord-Brabant verblijvende veldleger niet viel te rekenen. Dat zou zonder twijfel hebben geleid tot een formele oorlog met Frankrijk, en mogelijk ook met Engeland en België, en dat strookte niet met de politieke doeleinden op de lange termijn. De troepen op de Citadel stonden er dus alleen voor en daaraan was de instructie aangepast die de Koning op 15 november 1832 aan Chassé had gestuurd: de vesting en onderhorige forten moest hij met alle hem ter beschikking staande middelen verdedigen, maar daarin hoefde hij niet tot het uiterste te gaan; wanneer aan de eer en plicht zou zijn voldaan, diende hij de sterkte over te geven om niet meer verliezen te lijden dan strikt nodig. Vast te stellen wanneer dat moment zou zijn aangebroken — in wezen een politieke vraag — werd geheel aan Chassé overgelaten.

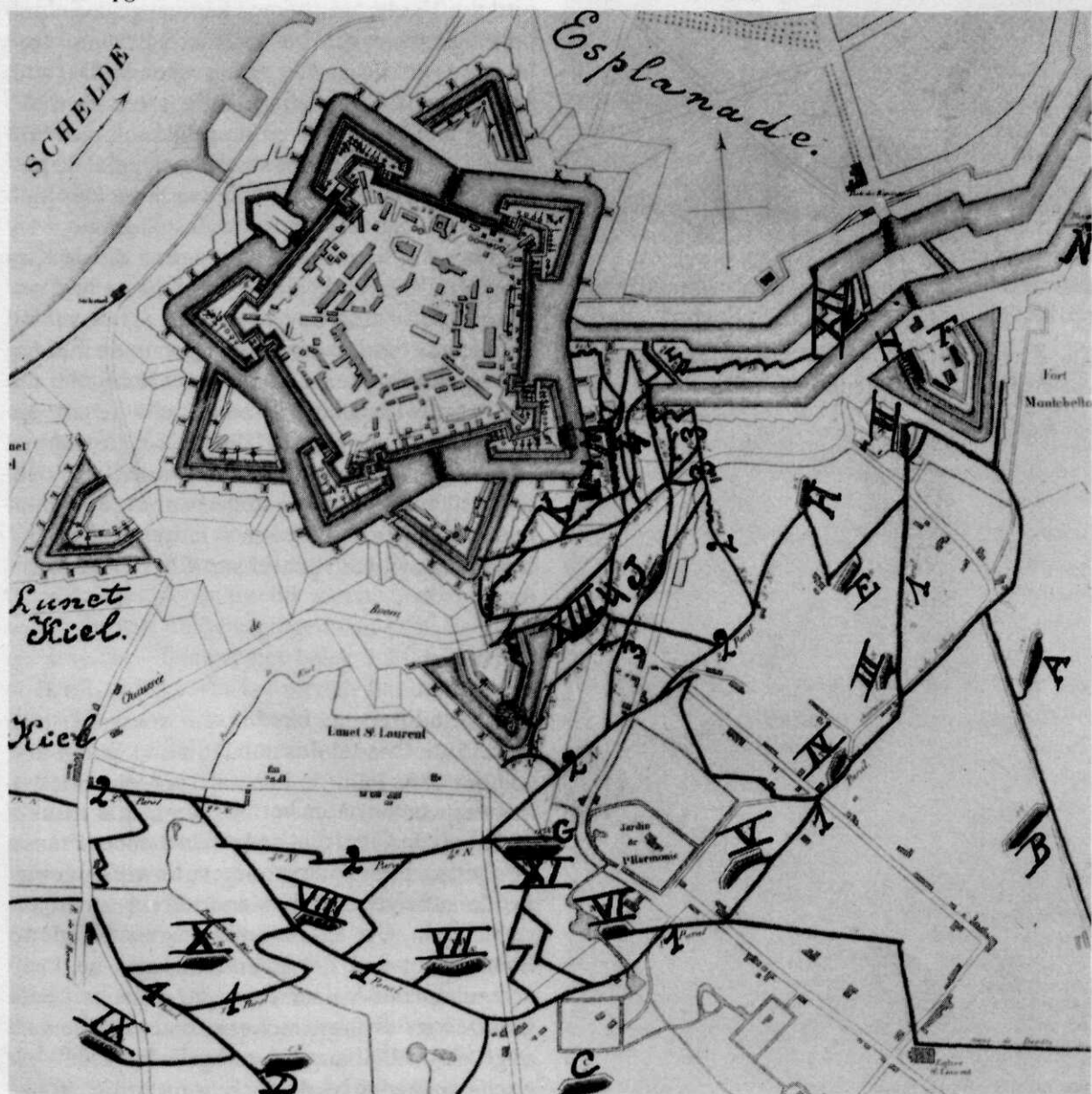
Het beleg

In de hierboven beschreven toestand trof Gérard de Citadel dus aan. In de loop van november 1832 nam de Franse troepensterkte bij Antwerpen toe. Aan het begin van die maand waren uit de Citadel al gedeelten van het Franse belegeringspark waargenomen, terwijl ongewapende officieren in het voorterrein metingen verrichtten. Op 15 november overschreed de hoofdmacht van het interventieleger uit haar verzamelplaats Valenciennes de grens met België. De vier divisies, met een totale sterkte van ongeveer 65.000 man, losten geleidelijk de Belgische eenheden af die zich immers niet in het

beleg zouden mengen. De Fransen nestelden zich in een wijde kring om de stad, aan beide oevers van de Schelde. De achterhoede werd beveiligd door een reservedivisie van nog eens 25.000 man. De Belgische troepen namen onder de naam van observatieleger posities in ten oosten van de stad. Samen met de buitenste Franse troepen sloten zij de *contravallatie*, de ring die de belegeraars tegen ontzettingsspogingen diende te beschermen. De eenheden, die waren voorbereid de eigenlijke aanval op de vesting te doen, zouden profiteren van de voorbereidende graaf-

werkzaamheden die de Belgen al hadden verricht en van de voorraden materieel die dezen hadden aangelegd. De loopgraven van de eerste parallel, op zo'n 500 meter voor de lunet St. Laurent, lopende van Montebello tot het vochtige terrein langs de Schelde, werden in de avond en nacht van 29 november geopend. Tegelijkertijd bouwden de Fransen ook de eerste kanon- en mortierbatterijen, gericht tegen Paciotto en Toledo, het ravelijn hulppoort en de lunet St. Laurent. Daarmee creëerden zij zich een gunstige uitgangspositie voor het verdere beleg (afb. 5).

Afb. 5 Belegging van de Citadel van Antwerpen, 30 november – 24 december 1832; ingetekend het vóórgelegen Franse loopgravenstelsel

Afb. 6 Bombardement van de Citadel door een van de Franse kanonbatterijen in het zuidoosten, vermoedelijk tegen Bastion Toledo

Deze bewegingen en materiële voorbereidingen voltrokken zich zonder dat men van de zijde van de Citadel tussenbeide kwam.

Aan de beperkingen die door de politieke omstandigheden waren opgelegd, achtte Chassé pas een einde gekomen nadat Gérard in de ochtend van 30 november 1832 schriftelijk de ontzuiming van de vijfhoek en de onderhorige forten had gevorderd. Bij die gelegenheid kondigde hij aan dat hij in geval van weigering zou overgaan tot een aanval met belegeringswerken teneinde het gestelde doel te bereiken. Chassé weigerde op de eis in te gaan maar stemde wel in met de bepaling dat de stad Antwerpen niet zou worden beschoten, zolang althans van die zijde, over de Esplanade, geen aanvallen werden geopend. De strijd zou zich derhalve afspelen in de boog tussen Montebello en het terrein voor de lunet Kiel. Het aan de Schelde grenzende terrein kwam voor loopgraven niet in aanmerking in verband met de hoge stand van het grondwater. De eerste dagen na 30 november verliepen betrekkelijk rustig. Terwijl de Fransen hun graafwerk voortzetten, beperkte de artillerie van de Citadel zich, in opdracht van Seelig, tot een weinig intensief vuur dat hoofdzakelijk diende om de ontdekte aanvalswerken te storen. Ook vonden in deze dagen kleine uitvallen plaats ter verkenning van de Franse posities en bedoelingen. Bij deze gelegenheden werden tevens hier en daar obstakels in de vorm van bosjes en huizen

in het voorterrein vernietigd om het schootsveld te verbeteren. Deze acties konden echter evenmin als het slechte, regenachtige en koude weer van de decembermaand voorkomen dat de Fransen goed vorderden. Op 4 december was de parallel gereed en de daartoe behorende kanonnen en mortierbatterijen, respectievelijk negen en vier in getal, waren geheel bewapend. In de middag werd voor het eerst van de zijde der belegeraars het vuur geopend (afb. 6). Onder dekking van het bombardement, dat de volgende dagen en nachten zou aanhouden, werd tevens een begin gemaakt met het graven van de tweede, dichterbij gelegen parallel. Het verloop daarvan maakte de belegerden duidelijk dat de aanval uiteindelijk zou zijn gericht tegen bastion twee, Toledo. Een bestorming moest uiteraard wachten tot de vesting stormrijp zou zijn. Daartoe diende het bombardement, dat weldra aan kracht won naarmate de batterijen van de tweede parallel in actie kwamen. Van 9 december af werd de derde parallel, vlak voor St. Laurent en Toledo, geopend. De verwoestingen binnen de Citadel waren inmiddels niet gering. De bodem van het binnenplein raakte allengs bezaaid met bomtrechters en ongesprongen granaten terwijl geregeld gebouwen instortten of in brand raakten. Zelfs de bomvrij geachte onderkomens en de blinderingen van de batterijen bleken lang niet altijd bestand tegen herhaalde treffers. Het overbrengen van het geschut, nodig als de strijd

zich verplaatste of onklaar geraakte vuurmonden moesten worden vervangen, werd ook een steeds hachelijker zaak.

Inmiddels troffen de Fransen voorbereidingen voor het inrichten van de bresbatterijen die bedoeld waren de bestorming van Toledo mogelijk te maken. Dat kon echter niet zolang de lunet St. Laurent nog aan de strijd deelnam, aangezien het geschut daarvan vuur kon uitbrengen in de lengterichting en in de rug van de te graven werken. In elk geval was het een voor de Citadel belangrijke uitkijkpost op de Franse vorderingen. Reeds van de tweede parallel uit waren daarom pogingen ondernomen over het glacis de gracht te naderen om deze daarop via een dam over te steken. De bezetting trachtte dat te voorkomen door van 7 december af regelmatig nachtelijke uitvallen te doen. De sterkte van het detachement op de lunet was echter niet groot genoeg om de Franse pogingen een definitief halt toe te roepen. In de avond van 13 december slaagden de belegeraars erin met een vlot ongemerkt de gracht over te steken en in de muur drie mijnen aan te brengen. Later in de nacht werden die tot ontploffing gebracht waardoor een grote bres in de bekledingsmuur ontstond en de gracht gedeeltelijk werd gedempt door het losgeraakte materiaal. De Fransen voltooiden de dam met bundels hout en gingen over tot de stormaanval. De zwakke bezetting gaf zich zonder noemenswaard te vechten over.

Het bezetten van St. Laurent gaf de belegeraars het voordeel dat nu op kortere afstand van de Citadel batterijen konden worden gebouwd en de aanval kon worden geopend op het voor de hulppoort liggende ravelijn. Dat werd echter hardnekkiger verdedigd dan de lunet. In de nachten van 19 op 20 en van 20 op 21 december werden alle overgangspogingen van de gracht verhinderd, onder meer dank zij het ondersteunende vuur uit Toledo. Veiligheidshalve werd wel de hulppoort afgebroken en de toegang versperd. Uiteindelijk zagen de Fransen van verdere aanvallen af en concentreerden zich op het bastion Toledo. Daar bestonden betere kansen op succes. De muur, die de gracht van de Citadel gescheiden hield van die van de stad, was onder de beschietingen bezweken. Dientengevolge was de waterstand rond de Citadel zoveel verlaagd dat het opwerpen van een dam naar het

bastion niet moeilijk meer was. De definitieve wending ten kwade kwam in de avond van 22 december. Een Franse bresbatterij wist de bekledingsmuur van de linkerface zo te beschadigen dat deze over een lengte van vijftien meter in de gracht stortte. De beschieting op dat punt duurde de gehele nacht voort, zodat hier een stormklare bres ontstond.

De bezetting moest ernstig rekening ermee houden dat de beslissing voor de deur stond. Dezelfde nacht riep Chassé daarom de raad van defensie bijeen om te overleggen wat de vooruitzichten waren op het succesvol voortzetten van de verdediging. De instructie van 15 november 1832, die de Koning aan de bevelhebber van de Citadel had gestuurd, werd nu actueel: tot welk punt moest de strijd worden voortgezet om aan de eer en plicht te hebben voldaan zonder tot het uiterste te gaan? Na de bevelhebbers van de artillerie, infanterie en genie te hebben gehoord, kon Chassé besluiten dat het moment was gekomen de strijd te staken en de Citadel over te geven. Zijn voornaamste overwegingen waren dat de troepen zeer hadden geleden onder de onophoudelijke beschietingen, dat de water- en voedselvoorziening niet meer behoorlijk konden worden verzorgd en, boven alles, dat het beschadigde bastion Toledo onverdedigbaar was. Het bood te weinig ruimte om troepen op te stellen in het geval van een bestorming. Het was bovendien uitgesloten de strijd, met enige hoop op welslagen, van het reduit uit voort te zetten.

In de ochtend van 23 december togen derhalve Seelig en Van Wijck naar het Franse hoofdkwartier in Berchem. Namens Chassé openden zij de onderhandelingen over een staakt-het-vuren en de overgave van de Citadel met de direct daarbij behorende forten aan de overzijde van de Schelde. Gérard eiste echter, zoals op grond van de Vierentwintig Artikelen was te verwachten, tevens de ontruiming van de vestingwerken Lillo en Liefkenshoek, meer stroomafwaarts. De Franse maarschalk zond een lid van zijn staf naar de Citadel en deze kwam met Chassé overeen dat de bezetting de Citadel met krijgseer — dus gewapend — zou verlaten, de wapens op het glacis zou neerleggen en zich daarna als krijsgeslagenen binnen de Citadel zou ophouden totdat de Koning de ontruiming van Lillo en Liefkenshoek zou hebben bevolen. De schepen

op de Schelde waren in de overgave begrepen. De raad van defensie aanvaardde op de avond van 23 december deze voorwaarden en zond twee officieren naar Den Haag om de Koning instructies te vragen. Inmiddels bezetten de Fransen de hoofdboort. Gérard en zijn staf brachten bezoeken aan de Citadel en er werden voorbereidingen voor de feitelijke overdracht getroffen. Tevens gingen de gewonden op transport naar Bergen op Zoom en de stad Antwerpen.

De verliezen aan Nederlandse zijde bedroegen 124 gesneuvelden, relatief de meesten van de artillerie, en ongeveer 360 gewonden. De verliezen aan Franse zijde waren ongeveer van dezelfde orde. Een verbluffend aantal schoten was tijdens de belegering afgevuurd: 42.000 door de Nederlandse, 63.000 door de Franse artillerie.

Op 27 december 1832 keerden de twee naar Den Haag gestuurde officieren terug met het bericht dat de Koning verbood Lillo en Liefkenshoek over te geven. Gérard bood nog aan dat de bezetting vrijuit kon gaan indien werd beloofd dat de betrokken troepen niet tegen België of Frankrijk zouden vechten zolang er geen eindverdrag tussen Den Haag en Brussel was gesloten, maar Chassé moest te kennen geven dat hij geen machtiging had daarop in te gaan. Er zat voor de Fransen derhalve niets anders op dan de overlevenden in krijgsgevangenschap naar Frankrijk af te voeren. Aldus geschiedde. In twee colonnes, vertrokken op respectievelijk 29 en 30 december, marcheerden de troepen zuidwaarts en kwamen op 6 januari 1833 aan in St. Omer, Béthune, Aire en omliggende dorpen die hun ter inkwartiering waren aangewezen. Het verblijf daar, dat gunstig afstak bij de ellende van de belegering, zou tot juni 1833 duren. Het sluiten van de conventie van Zonhoven (21 mei 1833), die de status quo handhaafde, leidde tot de terugkeer uit krijgsgevangenschap.

Was daarmee de kwestie van de Citadel afgesloten, het Belgisch-Nederlandse geschil was dat geenszins. Op 15 juli 1833 hervatte de Londense conferentie haar werkzaamheden, echter zonder vorderingen te maken. Willem I bleef halsstarrig weigeren de Vierentwintig Artikelen te aanvaarden en deed alle moeite de onderhandelingen slepende te houden. De mogendheden besloten

daarop niet langer mee te werken aan dat spel, en van 24 augustus 1833 af de zittingen voor onbepaalde tijd te verdagen. Het duurde echter lang eer de Koning voor deze druk zwichtte. Pas nadat in eigen land de openbare mening zich tegen hem begon te keren — de bestaande toestand was immers alleen maar in het voordeel van de Belgen — gaf hij toe. Op 10 maart 1838 verklaarde Willem I zich bereid mee te werken aan het sluiten van een scheidingsverdrag op basis van de artikelen die hij in 1833 nog onaanvaardbaar had genoemd. Ruim een week later hervatte de conferentie de beraadslagingen. Mocht Willem I hebben geloofd dat de artikelen uit 1831 ongewijzigd zouden worden gehandhaafd, dan kwam hij bedrogen uit. In het bijzonder de schuldenregeling en de Scheldevaart werden in voor België gunstige zin aangepast. De Nederlandse vorst kon weinig anders doen dan ermee instemmen, en na enig binnenlands geharrewar ging ook Brussel akkoord. Op 19 april 1839 vond dan eindelijk de ondertekening van de definitieve akkoorden plaats en op 8 juni daaraan volgend waren de laatste ratificatieacten uitgewisseld.

Het monument

Rest de vraag naar de herkomst van het monumentje dat in het begin van dit artikel werd genoemd, en de vraag waarom het juist in Ginneken is terechtgekomen. Als antwoord kan men zeggen dat tussen Breda en de verdedigers van de Citadel geleidelijk een band is gegroeid. Na zijn terugkeer uit St. Omer is Chassé in het begin van 1834 benoemd tot bevelhebber van de vesting Breda. Deze functie heeft hij bekleed tot juli 1839, toen hij werd benoemd tot lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal. In januari 1841 werd hij, inmiddels 76 jaar oud, gepensioneerd. Hij overleed op 2 mei 1849 en werd op zijn verzoek begraven achter de hervormde kerk van Ginneken. De verdere loopbaan van majoor H. F. Seelig, de artillerie-commandant, voerde eveneens naar Breda. Nog tijdens zijn krijgsgevangenschap werd hij bevorderd tot luitenant-kolonel en overgeplaatst naar de staf van zijn wapen. In 1836 waren de tijden in zoverre genormaliseerd dat de in 1830 gesloten KMA kon worden heropend of, wat dichter bij de feitelijke

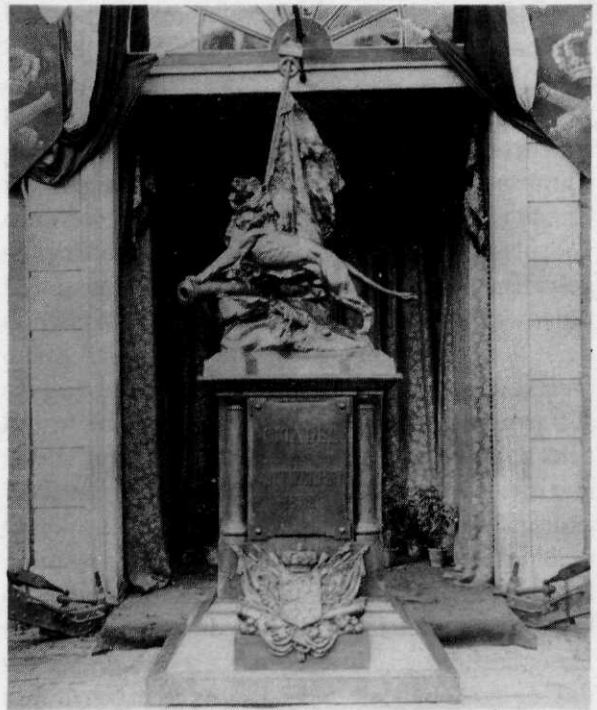
situatie komt, heropgericht. Als gouverneur werd Seelig aangewezen. Hij bereikte in die functie, die hij tot zijn pensionering in 1852 vervulde, de rang van generaal-majoor. Hij overleed op 2 oktober 1864 en werd begraven bij dezelfde kerk als Chassé, waar inmiddels ook andere Citadilverdedigers, waaronder de eertijdse chef van de staf De Boer en de artillerieofficier Van Deventer, ter aarde waren besteld.

De aanleiding voor de verdere gebeurtenissen kwam uit België. De Citadel bestond in de jaren 1860 nog steeds, maar paste niet meer in de toenmalige opvattingen over de verdediging van Antwerpen. Tussen 1859 en 1868 werd de Vesting Antwerpen gebouwd volgens het ontwerp van H. A. Brialmont, ter vervanging van de zestiende-eeuwse, door de Spanjaarden gebouwde stadswallen. In het kader daarvan werd in 1869 begonnen met de afbraak van de Citadel. De Nederlandse regering verzocht toen het gebeente van degenen die tot 1832 op de Citadel waren begraven te mogen opdelven en voor herbegravenis naar Nederland te mogen overbrengen. De Belgische autoriteiten hadden geen moeite dat toe te staan aangezien aldus enige inhoud kon worden gegeven aan de geleidelijke verbetering van de betrekkingen tussen de twee landen in de voorgaande jaren. Via de Moerdijk, waar de kisten door Nederlandse marineschepen aan land waren gebracht, kwam het transport op 22 augustus 1871 bij de kerk in Ginneken aan. De stoffelijke overschotten werden bijgezet in een grafkelder achter de kerk, dicht bij de al bestaande graven.

Koning Willem III vond dat echter niet voldoende en liet in de Staatscourant een oproep plaatsen om te komen tot de oprichting van een echt monument. Het initiatief slaagde, zodat in het najaar van 1874 het gedenkteken gereed

Literatuur

- F. de Bas — *Prins Frederik der Nederlanden en zijn tijd* (4 dln). Schiedam (1887-1913) dl 4.
 J. Bosscha — *Neèrlands heldendaden te land van de vroegste tijden af tot op onze dagen* (3 dln). Leeuwarden (1870-75) dl 3.
 H. van der Hoeven — *De Belgische beroerte. De Tien-daagse Veldtocht en de scheuring der Nederlanden 1830-1839*. Amsterdam (1973).
 W. J. Knoop — *Krijgs- en geschiedkundige geschriften*

Afb. 7 Monument ter herinnering aan de Citadel van Antwerpen; een der afgietsels ervan staat op de KMA

was. Het kon echter niet worden geplaatst omdat de commissie vond dat het beter verdiende dan terecht te komen op de weinig opvallende plaats achter de kerk. De kerkvoogden hebben vervolgens aangeboden een nieuwe grafkelder te doen delven voor de kerk en het monument daarop te plaatsen. Zo gebeurde het ook (afb. 7) hoewel dat niet het einde betekende van de bemoeienissen met de gesneuvelden. In 1875 werden andermaal graven ontdekt op het terrein van de inmiddels afgebroken Citadel, en ook die stoffelijke resten werden in Ginneken herbegraven. De laatste verandering dateerde van 1907, toen op de gedenkdag van de slag bij Waterloo — 18 juni — ook de aanvankelijk achter de kerk begraven Chassé zijn laatste rustplaats kreeg bij het monument.

(8 dln). Schiedam (1861-67) dln 5 en 6 (journaal van Seelig).

- F. H. W. Kuypers — *Geschiedenis der Nederlandsche artillerie van de vroegste tijden tot op heden* (4 dln). Nijmegen (1869-74) dl 4.
 I. L. Uijterschout — *Beknopt overzicht van de belangrijkste gebeurtenissen uit de Nederlandsche krijgsgeschiedenis van 1568 tot heden*. Kampen (1935); herdruk (3e dr.) F. Knuf-Princo, Culemborg (1977).

De afschrikking van de irrationaliteit

drs. D. J. Bloem

Sociologisch instituut RU Groningen

Het optreden van vredesgroepen in enkele Westeuropese landen heeft ook zijn uitwerking op de wetenschap niet gemist. Het heeft de wetenschappelijke discussie over de problematiek van kernwapens en hun functie in het huidige veiligheidsbeleid nieuw leven ingeblazen. Bovendien blijkt uit de nieuwe discussie dat de standpunten van de hedendaagse vredesbeweging weerklank vinden in wetenschappelijke kring. De bevindingen van een aantal recente publikaties wijzen in die richting. Beknopt samengevat komen ze erop neer, dat een kernoorlog tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten niet zo ondenkbaar is als de aanhangers van de huidige theorie van het afschrikkingsevenwicht wel denken. Een veiligheidsbeleid dat is gebaseerd op de afschrikkingstheorie zal op den duur moeten falen en brengt daarom de vrede in gevaar. Een ongewijzigd beleid zal, hoe dan ook, moeten leiden tot een nucleaire „holocaust”. Voorts verwacht men, en ook in dat opzicht sluit men nauw aan bij de standpunten van de vredesbeweging, dat de grote mogendheden de

Door de vakgroep Empirische sociologie van het Sociologisch instituut van de Rijksuniversiteit Groningen werd en wordt onderzoek gedaan naar de hedendaagse vredesbeweging en het Westelijke veiligheidsbeleid. Dat onderzoek, waarin de auteur van nevenstaand artikel samenwerkt met prof. dr. Valkenburgh, richt zich onder meer op de vraag of de critici van de vigerende afschrikkingstheorie al dan niet terecht uitgaan van een irrationeel handelen van politieke en militaire leiders dat de afschrikking zou kunnen doen mislukken en bijgevolg tot oorlog zou leiden. Uit de wetenschappelijke toetsing, waarvan in dit artikel verslag wordt gedaan, zijn belangwekkende gevolgtrekkingen te maken die zeer goed kunnen dienen voor het vormen en ondersteunen van de eigen mening en die voorts alleszins bruikbaar kunnen zijn in gedachtenwisselingen en discussies over geheel de veiligheidsproblematiek.

strijd in Europa zullen beslechten. Europa zal naar alle waarschijnlijkheid het operatietoneel van een nucleaire oorlog worden.¹

De betekenis van deze uitspraken is uiteraard niet gering. Wij kennen al enige tijd een psychologisch klimaat dat wordt gekenmerkt door een toegenomen vrees voor een nieuwe wereldoorlog. Met de genoemde bevindingen werkt men op de diepste angstgevoelens die velen momenteel koesteren. De roep om een fundamenteel ander veiligheidsbeleid zal daardoor wellicht worden versterkt. De kritiek op de afschrikkingstheorie stelt immers — en dat is ongetwijfeld haar belangrijkste implicatie — de instrumenten van het Westelijke veiligheidsbeleid ter discussie. Zij vormt in feite een pleidooi voor wezenlijke veranderingen van een beleid waarin wordt beslist over leven en dood van miljoenen mensen. Aan dergelijke conclusies mogen derhalve uiterst stringente eisen worden gesteld. Men mag in het bijzonder verwachten dat zij wortelen in een wetenschappelijk doortimmerde analyse van mogelijke oorzaken van een nucleaire oorlog.

Wij willen nagaan of de gevolgtrekkingen van de critici van de afschrikkingstheorie aan deze vereisten voldoen. Daartoe zullen hun bijdragen primair worden getoetst aan de hand van drie criteria: in de eerste plaats de *plausibiliteit van de wetenschappelijke inzichten* waarop de verwerping van de afschrikkingstheorie berust, van de premissen van de conclusies derhalve; het tweede criterium is de *betoogtrant van de critici* van de afschrikkingstheorie; en ten slotte zal worden ingegaan op de *logische consistentie van de kritiek*. Bij dat laatste toetsingscriterium laten wij

¹ H. W. Tromp en G. R. Rocque (ed) — *Nuclear war in Europe*. Groningen Univ. Press, Groningen (1982), met name de bijdragen aan deel I, How a nuclear war in Europe could start. Voorts: H. W. Tromp — Wapens maken geen oorlog, mensen wel. *Volkskrant* (1981)(24-10).

ons leiden door de vraag of de consequenties, die uit de betogen van de critici voortvloeien, al dan niet strijdig zijn.

Deze toetsingswijze is niet geheel probleemloos. Zij veronderstelt immers een zekere eenheid in de wetenschappelijke overwegingen waarop de kritiek is gebaseerd. Deze eenheid is zeker niet aanwezig. Zo blijkt hier en daar dat de achtergronden van de kritiek verborgen of in ieder geval vaag blijven. Dat wekt het vermoeden dat de verwerping van de afschrikkingstheorie veeleer op ideologische dan op wetenschappelijke gronden stoelt. Bovendien zien wij dat sommige auteurs op grond van verschillende inzichten tot gelijkkluidende conclusies komen. Desondanks kan men de kritiek herleiden tot een zekere gemeenschappelijke wetenschappelijke noemer. Het debat over de afschrikkingstheorie kan namelijk worden teruggebracht tot een botsing van twee modellen van menselijk gedrag, van „homo rationalis” en „homo irrationalis”.

Irrationeel handelen oorzaak van oorlog?

In de recente publikaties wordt veelal een relatie gelegd tussen irrationele besluitvorming, die zich vooral in internationale crises zal manifesteren, en oorlog. De oorlog, die de critici van de afschrikkingstheorie voorzien, zal het gevolg zijn van irrationeel handelen van politieke en militaire leiders. Daarmee is dan meteen de (vermeende) zwakte van de huidige afschrikkingstheorie blootgelegd. De afschrikkingstheorie berust, simpel gezegd, op een aantal onuitgesproken veronderstellingen, die erop neerkomen dat de mens overwegend rationeel handelt. Gegeven de immense vernietigingskracht van het huidige arsenaal aan nucleaire wapens kan een kernoorlog geen politieke doelen meer dienen. Een dergelijke oorlog zou thans een volstrekt irrationele daad zijn. Daarom, zo veronderstelt de afschrikkingstheorie verder, zullen de verantwoordelijke beleidsmakers nimmer beslissingen nemen, die tot een kernoorlog voeren. Omdat de kosten van een nucleaire oorlog de baten verre overtreffen, moet zo'n confrontatie uitgesloten worden geacht. De kritiek spitst zich toe op de assumpties van de afschrikkingstheorie. Zij worden beschouwd als irrealistisch en derhalve onhoudbaar. Het is zinvoller en realis-

tischer, te veronderstellen dat de mens juist in hoge mate irrationeel handelt (premissie). Dat zou onder meer worden ondersteund door de ontstaansgeschiedenis van vele oorlogen en psychologisch onderzoek naar besluitvorming in crisissituaties. Het zal duidelijk zijn, dat daarmee een van de belangrijkste pijlers onder de afschrikkingstheorie is weggevallen. Een nucleaire oorlog is daarom zeer waarschijnlijk (conclusie).² Overigens is men vrijwel unaniem van mening, dat de kans op oorlog ten gevolge van een welbewuste aanval van de nucleaire mogendheden nog steeds vrij gering is. De oorlog, waarover de critici spreken, moet worden gezien als een „accidental war”, als een niet-beoogde of ongewilde oorlog:

*Even in Europe (. . .) where the prospect of nuclear war is clearly irrational, the decision to start such a war could be taken. And it will probably be taken then exactly as in almost all other wars: not as a deliberate step, as a rational means to a well-defined end, as an extension of politics by other means — but simply by a continuation of misperceptions, escalating crises and decisions made under stress, in uncertainty, fatigue, and based on unverified and incomplete information. In other words: as the result of a process that started by rational decisions, got unexpected results, and gradually went out of control.*³

De zojuist vermelde conclusie is op zijn zachtst gezegd voorbarig. Naar onze mening berust zij ten dele op een onjuiste interpretatie van de functie van veronderstellingen van een theorie. De veronderstellingen van de afschrikkingstheorie zijn — aldus een der aspecten van de kritiek — „onwaar” omdat zij geen geverifieerde uitspraken zijn:

*. . . the assumptions underlying current nuclear deterrence theory are wrong. They are not proven facts.*⁴

² Dit verklaringsschema en de daarop gebaseerde kritiek worden althans geïmpliceerd door de meeste van de in noot 1 genoemde publikaties; de mate van uitwerking is echter sterk verschillend. Hetzelfde geldt voor de empirische fundering. Het zou te ver voeren alle afzonderlijk te behandelen. Wij zijn bovendien van mening dat de toespitsing op de twee genoemde modellen een uiterst vruchtbaar uitgangspunt voor de wetenschappelijke discussie kan vormen.

³ H. W. Tromp — Why a nuclear war could start; zie¹, blz. 5.

⁴ Zie³, blz. 4-5.

Het laatste deel van dit citaat is ongetwijfeld juist. Het doet echter op zichzelf geen afbreuk aan de waarde van de theorie. Het vergroot evenmin de geloofwaardigheid van de veronderstellingen van „homo irrationalis”. Veronderstellingen veronderstellen immers; zij vormen geen geverifieerde hypothesen of vermoedens. Zij zijn samen een model van een bepaald werkelijkheidsgebied. Modellen zijn analytische hulpmiddelen waarmee men inzicht tracht te verwerven in bepaalde verschijnselen. Zij beogen verschijnselen te verklaren of te voorspellen. Veronderstellingen zijn daarom hooguit indirect toetsbaar. Als zodanig vormen modellen altijd karikaturen van de werkelijkheid. „Homo rationalis” van de afschrikkingstheorie vormt geen uitzondering op deze regel. De kritiek op de afschrikkingstheorie zou pas overtuigend zijn geweest — en dit is een uitermate belangrijk punt — indien men had aangetoond dat deze ons in een aantal facetten van de Oost-Westverhoudingen sinds het begin van de jaren '50 een aanzienlijk minder goed inzicht biedt dan „homo irrationalis”. Pogingen in deze richting zijn echter nauwelijks ondernomen. Wij zullen dat probleem daarom in een later stadium uitvoeriger aan de orde stellen. Vooruitlopend op onze bevindingen moet worden gesteld, dat „homo rationalis” van de afschrikkingstheorie het in dit opzicht juist veel beter doet dan „homo irrationalis” van de critici.

Vrede bij toeval?

De ongeloofwaardigheid van „homo irrationalis” wordt nog eens onderstreept door zijn beleidsimplicaties. Het is Berkhof geweest die daarop uitdrukkelijk heeft gewezen.⁵ Hij verwijt de critici van de huidige afschrikkingstheorie dat zij het veiligheidsbeleid van het Atlantische bondgenootschap wel verwerpen, maar niet of nauwelijks ingaan op de vraag hoe een ander beleid eruit zou moeten zien. Enigszins uitgewerkte beleidsalternatieven worden niet aangedragen. Berkhof maakt vervolgens duidelijk hoe absurd een eventueel alternatief zou zijn, dat is gebaseerd op de veronderstelling dat de mens irrationeel handelt. Moet men, zo vraagt hij zich af, in het Westen kiezen voor een strategie die

ervan uitgaat dat de opponent irrationeel, onverantwoordelijk en derhalve volstrekt onvoorspelbaar handelt? Zo ja, wat zou een dergelijke strategie dan moeten inhouden? Een strategie wellicht, die dolle zetten op het schaakbord aan eigen zijde heeft ingebouwd, bijvoorbeeld door de zaak maar aan computers over te laten en een „doomsday machine” te construeren? Dat kan toch nooit de bedoeling zijn, aldus Berkhof. Wij kunnen dat slechts beamen. Het zal duidelijk zijn dat de handhaving van de vrede in zo'n strategie nog slechts een kwestie van toeval is. Een dergelijk beleidsalternatief is daarom uiterst gevaarlijk en moet vroeg of laat falen. Uitgaande van de veronderstelling dat de mens irrationeel handelt, moeten wij ons erover verwonderen dat er nog steeds geen nieuwe wereldoorlog is uitbroken.

Met zijn opmerkingen stelt Berkhof vermoedelijk onbewust een veel indringender probleem aan de orde, en wel de vraag of er op grond van „homo irrationalis” enigerlei effectief vredesbeleid mogelijk is. Wij zullen deze vraag in het sluitstuk van dit artikel trachten te beantwoorden.

1914: premie op haast

In de thans gevoerde politieke discussie over vredesvraagstukken wordt de huidige internationale situatie wel vergeleken met de crisis van de zomermaanden van 1914, die uiteindelijk leidde tot het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. Men wil daarmee de toegenomen gevaren van een nieuwe wereldoorlog illustreren. In het wetenschappelijke debat over de theorie van het afschrikkingsevenwicht keert deze vergelijking eveneens terug. De bewijsvoering van de critici van die theorie berust zelfs in hoge mate op deze vergelijking; zij zijn stellig ervan overtuigd dat het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog moet worden toegeschreven aan irrationale besluitvorming van de toenmalige politieke en militaire leiders. Deze verklaring moet de waarde van „homo irrationalis” ondersteunen. Bij deze vergelijking gaan de critici ervan uit dat de Eerste Wereldoorlog een „accidental war” was. Hoewel de historici van mening verschillen over het karakter van die oorlog, is deze visie alleszins verdedigbaar. De saillante vraag is echter

⁵ G. C. Berkhof — Open forum. *Volkscrant* (1981)(11-11).

naar onze smaak veeleer, of de Eerste Wereldoorlog het gevolg was van irrationele besluitvorming. Wij vinden deze verklaring betwistbaar en daarmee komt de bewijsvoering van de critici van de afschrikkingstheorie op losse schroeven te staan.

De afschrikkingstheorie dateert niet van na 1945. Afschrikking is al eeuwenlang gehanteerd als instrument om oorlogen te voorkomen. Afhankelijk van wisselende factoren is aan de afschrikking verschillende vorm en inhoud gegeven. De afschrikking heeft in 1914 gefaald. Het systeem heeft met name een ongewilde oorlog niet kunnen voorkomen. Verschillende studies over de aanloop tot de Eerste Wereldoorlog hebben het falen verklaard. Volgens Schelling tonen die studies aan dat het uitbreken van de oorlog in sterke mate is beïnvloed door de technologie, de militaire organisatie en de geografie van continentaal Europa.⁶ Het spoorwegnet en immense reserves aan strijdkrachten zetten het mechanisme van de mobilisatie in werking dat, eenmaal op gang gekomen, moeilijk meer was te stoppen. Erger nog, het was voor de betrokken partijen uiterst gevaarlijk het proces een halt toe te roepen. De stappen, waarmee een land zich op de oorlog voorbereidde, waren dezelfde als die waarmee het een oorlog zou beginnen. Zij werden door de vijand ook als zodanig gepercipieerd. Bovendien waren de toenmalige leiders overtuigd van de noodzaak snel te handelen. Zij moesten hun legers zo snel mogelijk aan het front hebben om te profiteren van tragere reacties van de vijand of diens baten te minimaliseren indien hij sneller zou zijn.

De besluitvorming van de politieke en militaire leiders in 1914 kan nauwelijks als irrationeel worden gekwalificeerd, indien wij ons reken-schap geven van de invloed van deze factoren.

Men zou zelfs kunnen volhouden dat deze beslissingen uitermate rationeel waren. De crisis van 1914 attendeert ons echter op een belangwekkende paradox, die door de critici van de afschrikkingstheorie niet is onderkend. Zij leert ons namelijk dat individuele rationaliteit niet automatisch leidt tot collectief rationele uitkom-

⁶ T. C. Schelling — *Arms and influence*. Yale Univ. Press, New Haven (1966)221.

sten.⁷ In bepaalde conflictsituaties bestaat een spanningsverhouding tussen individuele en collectieve rationaliteit. Daarom hoeft rationele besluitvorming tijdens een crisis een ongewilde oorlog niet onder alle omstandigheden uit te sluiten. Het verklaringsschema van de critici van de afschrikkingstheorie is niet juist en wij willen het derhalve corrigeren.

Zojuist is gesteld, dat rationaliteit oorlogen niet altijd uitsluit. Of rationeel gedrag in een crisis werkelijk tot oorlog leidt, zal afhangen van de aanwezigheid van andere stimuli naast de crisis zelf. Stimuli, die de besluitvorming zodanig beïnvloeden dat de crisis in een stroomversnelling wordt gebracht. Het zijn factoren, waarvan een *accelerierend effect* op het conflictproces uitgaat. Zij lokken beslissingen uit die elkaar over en weer versterken en het conflict doen escaleren. Zij veroorzaken een keten van acties en reacties, die het aantal alternatieven van de betrokkenen allengs reduceert tot één: een oorlog, die men weliswaar niet wilde, maar die desondanks uitbreekt. Het gaat derhalve om stimuli, die in laatste instantie agressief gedrag belonen.

In 1914 waren dergelijke stimuli werkzaam en wij willen de belangrijkste eruit lichten. Deze betreffen de militaire technologie en organisatie, die een aanzienlijke *premie op haast* zetten. De kwetsbaarheid van de strijdkrachten noodzaakte de toenmalige leiders tot snel handelen. Zij waren gedwongen te handelen volgens de aloude militaire stelregel „indien in twijfel, toeslaan”. Een afwachtende houding zou hun strijdkrachten in een uiterst kwetsbare positie hebben gebracht en een beslissende nederlaag zou daarvan wellicht het gevolg zijn geweest. De premie op door haast versterkte beslissingen, die achteraf noodlottige gevolgen zouden hebben. Daarbij komt nog, en wij hebben terloops al daarop gewezen, dat de mobiliseringssystemen geen onderscheid tussen aanval en verdediging

⁷ Individuele rationaliteit betreft hier de besluitvorming in de afzonderlijke oorlogvoerende landen. Collectieve rationaliteit betreft de effecten van deze besluitvorming voor alle betrokken landen. Uit collectief irrationele gevolgen mag niet worden geconcludeerd dat de besluitvorming eveneens irrationeel is geweest. Deze paradox is aangetoond door economische theorieën van collectief gedrag en speltheoretische modellen als het befaamde „Prisoner's dilemma”. Overigens mag hieruit evenmin worden afgeleid dat irrationele besluitvorming altijd betere resultaten zou opleveren.

toelieten: de voorbereidingen tot het afslaan van een aanval waren in de ogen van de vijand voorbereidingen tot het lanceren van een aanval.

Een militaire technologie die in een crisis een premie op haast zet, zet een premie op de oorlog zelf. Het is een van de belangrijkste lessen die wij uit de geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog kunnen leren. *Schelling* heeft dan ook betoogd, dat de premie op haast ongetwijfeld het grootste kwaad is dat men in zijn strijdkrachten kan inbouwen.

*The whole idea of accidental or inadvertent war, of a war that is not entirely intended or premeditated, rests on a crucial premise — that there is such an advantage, in the event of war, in being the one to start it and that each side will be not only conscious of this but conscious of the other's preoccupation with it.*⁸

Het is moeilijk voorstelbaar dat een land zich ten gevolge van een crisis, een vals alarm of een panieksituatie overhaast in een oorlog zal storten indien de noodzaak van snel toeslaan ontbreekt. Als een uur eerder of later toeslaan dan de vijand geen beslissende voordelen of nadelen biedt, kan men terughoudend zijn en afwachten. Zodra snelheid van handelen echter een kritieke factor wordt, komen de partijen in een crisissituatie onder sterke druk te staan om een oorlog te beginnen. Ter voorkoming van ongewilde oorlogen zal derhalve moeten worden gekozen voor een militaire technologie die geen al te hoge premie op snelheid van handelen zet. Om iets te kunnen zeggen over de effectiviteit van de huidige afschrikking, zullen wij moeten nagaan of de militaire technologie aan deze voorwaarde voldoet.

Bij MAD geen overijling

De afschrikking berust thans op een enorm arsenaal van nucleaire wapens, met een potentiële vernietigende kracht die haar weerga in de geschiedenis niet kent. Het is echter niet alleen de kwantiteit, maar ook en vooral het *karakter* of de kwalitatieve eigenschappen van deze wapens, die bepalend zijn voor de waarschijnlijkheid van „accidental wars”. Kernwapens, die kwetsbaar zijn voor een verrassingsaanval, zetten nog

⁸ Zie⁶, blz. 227.

steeds een hoge premie op haast. Zij maken een „pre-emptive strike” in een crisis of bij een vals alarm voor beide partijen tot een verleidelijk alternatief. Met een dergelijke nucleaire technologie zou de instabiliteit tot een ernstig gevaar worden. Vooral in de tweede helft van de jaren '50 zijn de politici zich van dat gevaar bewust geworden. Het heeft geleid tot een herijking van prioriteiten. Men heeft in toenemende mate gekozen voor de produktie en plaatsing van kernwapens, die een verrassingsaanval goed kunnen doorstaan om vervolgens terug te slaan („second strike”). De bewapeningswedloop is goeddeels op dit beleid terug te voeren. Het streven naar de opbouw van een kwetsbaar arsenaal van kernwapens heeft de afschrikking een aanzienlijke stabiliteit gegeven. Bij de beoordeling van de atomaire bewapeningswedloop mag dat aspect niet uit het oog worden verloren. Dank zij hun „second strike-capabilities” zijn de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten in staat een aanval massaal te vergelden. Dat vermogen garandeert de wederzijdse vernietiging (Mutual Assured Destruction, MAD). Het betekent, dat snelheid van handelen geen voordelen meer brengt. De premie op haast is weggefallen.

De militaire technologie heeft derhalve een kalmerende werking op de besluitvorming in de crisissituaties. De nucleaire wapens fungeren als stimuli van beslissingen, die *vertragende effecten* op conflictprocessen hebben. De escalatie van crises wordt erdoor afgeremd of zelfs gevolgd door deëscalerende stappen. De militaire technologie prikkelt de beleidsmakers tot zelfbeheersing, zelfbeperking en bezinning. Zij handelen volgens de stelregel „indien in twijfel, afwachten”.

Wapens maken geen oorlog; dat doen mensen, aldus een der implicaties van „homo irrationalis”. In zekere zin is dat juist. Het zijn niet de wapens zelf, die oorlog maken. De militaire technologie heeft evenwel — en dat komt in bovenstaande beschouwingen nadrukkelijk tot uiting — belangrijke effecten op de politieke besluitvorming. Het is noodzakelijk dat onderscheid te maken, omdat de critici van de afschrikkingstheorie de invloed van de militaire technologie volledig negeren. De waarde van hun kritiek wordt daarmee in belangrijke mate

ondergraven. Wij zullen dat later illustreren aan de hand van de verschillen in de besluitvorming tijdens de crisis van 1914 en de Cuba-crisis. Dan zal blijken, dat de bezonnenheid van de beslissingen in 1962 aan beide zijden toch wel opvallend contrasteert met de overhaaste reacties van de politici ten tijde van de crisis van 1914.

Indien wij met *Schelling*⁹ van mening zijn dat het feitelijk juist is de vermindering van ongewilde oorlogen te zien als *het* probleem van de afschrikking en niet als een afzonderlijk vraagstuk, dan moeten wij, alles overziende, concluderen dat de militaire technologie, die aan de huidige afschrikkingstheorie ten grondslag ligt, de waarschijnlijkheid van ongewilde oorlogen aanzienlijk heeft verkleind. In de geschiedenis na 1945 zijn er geen ontwikkelingen geweest die deze conclusie weerspreken. Er zijn vele aanleidingen tot gewapende confrontaties tussen Oost en West geweest, maar desondanks zijn grote oorlogen uitgebleven.

Ook in recent empirisch onderzoek wordt deze conclusie niet weerlegd. Het onderzoek toont aan, dat er een sterke samenhang tussen crises en oorlog bestaat. Internationale crises zouden de belangrijkste oorlog veroorzakende variabelen zijn.¹⁰ Het uitblijven van oorlogen zou dus erop kunnen duiden dat de afschrikking werkt. Bovendien is er nu al meer dan tien jaar sprake van een opmerkelijke stabiliteit in de relaties tussen Oost en West. In deze periode is er geen enkele concrete oorlogsdreiging geweest. Ondanks de onmiskenbare verkoeling van de verhouding tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten kan men ook nu toch moeilijk volhouden dat de wereld zich aan de rand van een nucleair treffen zou bevinden.

Noodzaak tot handhaven van de stabiliteit

Dat alles betekent uiteraard niet dat de betrekkelijke stabiliteit van de afschrikking zonder meer is verzekerd. De snel voortschrijdende technologische ontwikkelingen stellen de nucleaire mogelijkheden in staat wapens te produceren die de onkwetsbaarheid van de vergeldings-systemen kunnen aantasten. De produktie en

plaatsing daarvan zouden opnieuw een hoge premie op haast zetten en de kans op ongewilde oorlogen doen toenemen. Gelukkig vermag de technologie niets, indien men haar niet wil gebruiken. De handhaving van de stabiliteit van de nucleaire afschrikking is daarom een kwestie van beleid, van bewuste keuzen voor wapensystemen die de onkwetsbaarheid van de vergeldingsarsenalen intact laten. Rond 1970 was op dat punt een zekere consensus bespeurbaar bij de leiders van de grote nucleaire mogendheden. Deze consensus manifesteert zich vooral in de resultaten van SALT I. In dat verdrag is onder meer overeengekomen dat de betrokkenen hun afweersystemen tegen lange-afstandsraketten zeer beperkt zullen houden. Het levert daarmee een bijdrage aan de handhaving van de stabiliteit. De betekenis van dit verdrag is onmiskenbaar. Desondanks moet worden erkend dat het beleid van de Sovjet-Unie de stabiliteit thans ondermijnt. De plaatsing van strategische kernwapens met een grote precisie en vernietigende kracht vormt een reële bedreiging voor een belangrijk deel van de te land gestationeerde Amerikaanse nucleaire vergeldings-systemen. Amerikaanse politici en militairen maken zich dan ook terecht zorgen over wat zij de „window of vulnerability” noemen. Dat venster zal vermoedelijk pas halverwege de jaren '80 worden gedicht.

Wij kunnen uit bovenstaande overwegingen nog een wijze les leren. Het gevaar van een ongewilde oorlog wordt wel aangevoerd als argument voor wapenvermindering of nucleaire ontwapening. De bewapeningswedloop lijkt een toenemende dreiging van een oorlog in te houden. Deze gedachtengang vinden wij ook in de huidige discussies over de problematiek van de nucleaire bewapening. Hoewel de angst en bezorgdheid van velen begrijpelijk zijn, moet men wel terdege beseffen dat er een ernstig conflict bestaat tussen enerzijds het streven naar nucleaire ontwapening in het belang van minder „ongelukken” en anderzijds de noodzaak een strijdmacht te hebben die in crises niet snel hoeft te reageren uit angst helemaal niet te kunnen reageren. Een kwetsbaar, en daarom inadequaat en onzeker, vergeldingssysteem maakt niet alleen de bezitter nerveus. Het geeft ook de oppo-

⁹ Zie⁶, blz. 229-230.

¹⁰ H. W. Houweling en J. G. Siccama — Wapenwedlopen, in: J. K. de Vree (red) — *Oorlog en vrede*. Samsom, Alphen aan den Rijn (1982)199.

nent alle reden tot onzekerheid en nervositeit. Bepaalde stappen op weg naar nucleaire ontwapening kunnen de waarschijnlijkheid van een ongewilde oorlog juist vergroten. Het ware wenselijk, dat vooral de „Gesinnungsethiker” onder deze vredesvrienden zich eens rekenschap zouden geven van deze mogelijke consequenties van hun doelstellingen.

Onhoudbaar uitgangspunt

Uit „homo irrationalis” kunnen enkele voorspellingen van de ontwikkeling van de internationale politiek na 1945 worden afgeleid. De irrationaliteit van de beleidsmakers zal zich moeten manifesteren in de relaties tussen de grote machtsblokken. Men mag verwachten dat deze verhoudingen worden gekenmerkt door een grote instabiliteit en gespannenheid, die tot uiting komen in vele crises. De crises hebben de wereld verscheidene keren naar de rand van de afgrond van een wereldoorlog gevoerd, en zelfs metterdaad tot oorlog geleid. Nu moet worden toegegeven, dat de predicties ten dele zijn waarheid. In het bijzonder tijdens de Koude Oorlog heeft het proces van wederzijdse aftasting en afbakening van machtsposities geresulteerd in gevaarlijke confrontaties en crises. Daar staat echter onmiddellijk tegenover dat de leiders van de grote mogendheden de crises redelijk in de hand hebben gehouden. Een kernoorlog is niet uitgebroken. Juist dat zou men, op grond van de veronderstellingen van „homo irrationalis”, niet verwachten. Het model vermag ons daarin geen inzicht te verschaffen.

Hoe slecht het wel ervoor staat met de voorspelende waarde van „homo irrationalis” wordt, vreemd genoeg, aangeduid door een van de belangrijkste critici van de theorie van het afschrikkingsevenwicht: *Tromp*¹¹; zijn betoog illustreert ten volle het onvermogen van „homo irrationalis” greep te krijgen op de conflictrelaties tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. Hij stelt dat er eigenlijk maar één crisis in de relaties tussen deze landen is geweest, de Cuba-crisis van 1962. Weliswaar wordt verwezen naar de oorlog in het Midden-Oosten van 1973 maar,

¹¹ H. W. Tromp — Wapens maken geen oorlog, mensen wel. *Volkskrant* (1981)(24-10).

zo wordt gesteld, daar was van een echte crisis geen sprake. Over de Berlijnse crises wordt gezegd. De Suez-crisis van 1956 wordt niet genoemd. Hetzelfde geldt voor de precaire situatie bij het begin van het Midden-Oostenconflict in 1967. Dat is niet onbegrijpelijk: zodra deze confrontaties voor het voetlicht worden gehaald, stort de oorlogstheorie die uitgaat van „homo irrationalis” als een kaartenhuis in elkaar. Indien immers „in de geschiedenis” crises „maar al te vaak” tot oorlog hebben geleid, is het hoogst waarschijnlijk dat op zijn minst een van de genoemde confrontaties zou zijn uitgemond in een derde wereldoorlog. Tromp heeft op dit moment al ingezien dat de theorie niet deugt. Om haar desondanks staande te houden, bedient hij zich van twee met elkaar samenhangende kunstgrepen. In de eerste plaats wordt, wij hebben dat zojuist gezien, het aantal crises teruggebracht tot één. Zijn tweede kunstgreep betreft de uitkomst van die crisis. Anders dan in 1914, aldus Tromp, leidde de Cuba-crisis niet tot een wereldoorlog. In 1962 is een oorlog evenwel eerder door geluk dan wijsheid voorkomen. Voor één crisis kan men een dergelijke conclusie nog wel verdedigen, bij vijf of meer crises met een vreedzame afloop wordt de toevalsfactor problematisch.

Overigens is het toeschrijven van de vreedzame oplossing van de Cuba-crisis aan het toeval geheel in overeenstemming met de veronderstellingen van „homo irrationalis”. Het model zou daarom aan waarde winnen, indien deze bewering op overtuigende wijze werd gestaafd. Een poging in die richting is weliswaar ondernomen, maar erg geslaagd is zij zeker niet. Wat er in de Cuba-crisis allemaal fout ging, zo leert Tromp ons, is huiveringwekkend. Wat er dan allemaal fout is gegaan, wordt echter niet vermeld. Er wordt slechts beschreven, hóé het fout had kunnen gaan. Ook hier wordt een relevante bewering op generlei wijze hard gemaakt.

De tendentieuze beschrijving van de besluitvorming in de Cuba-crisis kan niet verhelen, dat de oplossing zich in grote lijnen voltrok op een wijze die door de huidige afschrikkingstheorie wordt voorspeld. De resultaten van enig vergelijkend empirisch onderzoek naar de besluitvorming tijdens de Cuba-crisis en de crisis van 1914

wijzen in deze richting.¹² Binnen een uiterst beperkte beleidsruimte hebben president Kennedy en zijn adviseurs oplossingen geëxploreerd. Zij hebben getracht de mogelijke effecten van deze oplossingen aan te geven. Een markant aspect van de schatting van de consequenties van elke mogelijke beslissing was de grote bezorgdheid over de positie en het perspectief van de opponent. Steeds werd besproken wat de reactie van de Sovjet-Unie zou zijn op elke mogelijke stap van de Verenigde Staten. Vervolgens werd nagegaan wat de reactie van de laatste zou moeten zijn op de Russische reactie, en zo verder. Op deze wijze werd geprobeerd alle wegen tot hun eindpunt te vervolgen. Geen enkele stap mocht Chroesjtsjov tot een overhaaste en onherroepelijke beslissing verleiden. De escalatie van de crisis moest worden vertraagd om de Russische premier tijd te geven zijn volgende zet te overdenken. Er werd bovendien bewust getracht de alternatieven van beide kanten niet te reduceren tot twee, te weten of totale overgave of totale oorlog. De eerste zet mocht alle andere opties aan beide kanten niet uitsluiten. Op grond van deze overwegingen werden een invasie en een bombardement van Cuba verworpen. Ten slotte werd gekozen voor een blokkade van Cuba. Dat alternatief liet de leider van de Sovjet-Unie een bepaalde keuze. Hij behoefde zijn schepen de blokkade niet te laten naderen. Uiteindelijk besloot de Sovjetrussische leider dan ook zijn schepen terug te roepen. Daarmee was de crisis bezworen.

Holsti c.s. vatten de uitkomsten van hun onderzoek aldus samen:

*Thus, unlike the 1914 situation, in which at least one ultimatum was worded so as to be incapable of execution, there was no demand which the Soviet Premier could not understand, none that he could not carry out, and none calculated to humiliate him unduly. During the summer of 1914, by way of contrast, there were numerous instances of failure on all three of these important points.*¹³

Uit de studie komt naar voren dat het beleid tij-

¹² O. R. Holsti, R. A. Brody en R. C. North – The management of international crisis: affect and action in American-Soviet relations, in: D. G. Pruitt en R. C. Snyder (ed) – *Theory and research on the causes of war*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs (1969)62-79.

¹³ Zie¹², blz. 76.

dens de Cuba-crisis terughoudend en behoedzaam was. Opvallend zijn ook de evenwichtigheid en evenredigheid van de reacties van de betrokken partijen op elkaars beslissingen. Juist dit element was in sterke mate afwezig tijdens de crisis van 1914. De acties en reacties van de toenmalige medespelenden waren uiterst onevenwichtig en disproportioneel. Hoewel de genoemde onderzoekers een ander begrippenkader hanteren, zijn wij van mening dat de verschillen in de besluitvorming en dus ook in de uitkomsten van de twee crises mede worden verklaard – en dat is geheel in lijn met eerdere beschouwingen – door de invloed van de veranderde militaire technologie. Dat vermoeden lijkt ons althans hechter gefundeerd dan de hypothese die is afgeleid van „homo irrationalis”.

Onwetenschappelijke kritiek geen basis voor beleidswijziging

Na de toetsing tot dusver moeten wij wel tot de slotsom komen dat de beweringen van de critici van de theorie van het afschrikkingsevenwicht niet aan de gestelde eisen voldoen. Hun conclusies zijn uitermate zwak gefundeerd en zij zijn niet erin geslaagd ons belangwekkende inzichten te verschaffen in mogelijke oorzaken van een nucleaire oorlog. Hun wetenschappelijke bijdrage aan de oplossing van problemen van oorlog en vrede is te verwaarlozen. Het betekent tevens dat de conclusies eventuele beleidsveranderingen niet kunnen rechtvaardigen. Dat brengt ons dan meteen bij het vraagstuk van de beleidsimplicaties van „homo irrationalis”. Wij willen daaraan enkele afsluitende opmerkingen wijden.

Wij hebben al gezien, dat er in de hiervoor genoemde publikaties weinig alternatieven voor het huidige Westerse veiligheidsbeleid worden genoemd. De beleidsimplicaties zijn overwegend negatief van aard. Nochtans kunnen enkele positieve beleidsalternatieven worden geformuleerd, indien wordt teruggegrepen op het verklaringsschema van de „irrationalisten”.

Volgens dat schema moeten internationale crises, vooral door hun invloed op de irrationaliteit van beleidsmakers, worden beschouwd als de belangrijkste conditionele variabelen van oorlog. Een veiligheidsbeleid zal zich derhalve pri-

mair moeten richten op het verschijnsel crisis. Dat lijkt althans een logische consequentie van de theorie. Daarop kan een pleidooi voor crisisbeheersing of crisispreventie worden gebaseerd.¹⁴

Desondanks is wel iets tegen dit beleidsalternatief in te brengen. In de eerste plaats moet erop worden gewezen dat er al geruime tijd geen crises zijn geweest in de relaties tussen Oost en West. Er kunnen dan ook enkele vraagtekens worden geplaatst achter de relevantie van crisispreventie en -beheersing. Wij zien juist een interessante verschuiving van crisisbeheersing naar wapenbeheersing in het beleid van de grote mogendheden. Men dient zich daarom af te vragen of met een pleidooi voor crisisvermijding de klok niet wordt teruggedraaid.

In de tweede plaats sluit „homo irrationalis” de mogelijkheid van een dergelijk beleid op logische gronden volgens ons uit. Dat vereist enige toelichting. Oorlogen beginnen niet zomaar, zo leren ons de critici van de afschrikkingstheorie, zij komen voort uit internationale conflicten die escaleren en in crises uitmonden. Maar crises als voorportalen van oorlogen ontstaan evenmin zomaar. Zij zijn net als oorlogen het gevolg van een bepaald beleid. Bijgevolg berust ook crisispreventie op min of meer weloverwogen politiek handelen. De mogelijkheid van een effectief beleid in deze richting berust op een aantal onuitgesproken vooronderstellingen. Deze komen kort samengevat erop neer dat de beleidsmakers overwegend rationeel handelen. Om te beginnen moeten zij een verband tussen crises en oorlogen percipiëren. Crisisvermijding moet worden gezien als een essentieel bestanddeel van het veiligheidsbeleid en moet een tussendoel vor-

men op weg naar de preventie van nucleaire conflicten. Aan de realisering van dat tussendoel moet een hoge waarde worden toegekend. De beleidsmakers dienen voorts inzicht te hebben in alternatieve beleidsinstrumenten en in de mogelijke effecten van die middelen. Dat vereist een afweging van kosten en baten van elk alternatief. Ten slotte moeten beleidsmakers kiezen voor de alternatieven, waarvan de effecten optimaal zijn. Zonder (subjectieve) rationaliteit is welk crisisbeleid dan ook ten enenmale uitgesloten.

Het pleidooi wordt derhalve geïmpliceerd door bepaalde assumpties, die nu juist worden verworpen. Wij stuiten hier op een aanzienlijke tegenstrijdigheid. Het is logisch inconsistent rationaliteit in dit ene geval wèl te veronderstellen, en in andere gevallen níét. Wij zien dan ook niet, hoe politici, die te weinig rationeel zijn om oorlogen te voorkomen, wel erin zouden slagen een effectief crisisbeleid te voeren.

Wij vrezen overigens dat „homo irrationalis” weinig alternatieven van het huidige veiligheidsbeleid toelaat. Elk beleidsalternatief moet botsen met de veronderstellingen van dit model. Het maakt, dat elk beleid als een samenhangend geheel van doelen en middelen tot mislukken is gedoemd. Dat is de uiterste consequentie van het beeld dat ons wordt geschetst. In dat beeld wordt het voorkomen van een kernoorlog, net zoals de uitkomst van de Cuba-crisis werd uitgelegd, eerder een kwestie van geluk dan van wijsheid. Het is een uiterst huiveringwekkend beeld. Tegenover de vermeende irrationaliteit van de afschrikking stelt men de afschrikking van de irrationaliteit. Het toekomstperspectief van de mensheid zou zeer somber zijn, ware het niet, dat de kritiek op de huidige afschrikkingstheorie op zowel empirische als logische gronden weinig steekhoudend is.

¹⁴ De term crisisvermijding wordt door Tromp (¹¹) vrij consequent gehanteerd en als een der weinigen probeert hij dit beleidsalternatief enigszins uit te werken.

Afschrikking, kernwapens en de vredesbeweging

P. H. de Vries

ritmeester der cavalerie

Sinds 14 december 1967 is de strategie van het aangepaste antwoord (*flexibility in response*) de officiële NAVO-strategie. Door allerlei ontwikkelingen komt deze strategie steeds meer ter discussie te staan. Binnen de NAVO spelen daarbij voornamelijk militair-strategische argumenten een rol, daarbuiten spitst de kritiek zich toe op de politiek-strategische aspecten van deze NAVO-strategie. In het bijzonder de vredesbeweging treedt hierbij op de voorgrond.

De vredesbeweging stelt niet zozeer deze strategie ter discussie, als wel het gehele systeem van wederzijdse afschrikking. Op zulke fundamentele kritiek kan niet meer worden gereageerd door de huidige strategie militair-strategisch aan te passen: er is een politiek-strategische reactie nodig. De vraag is hoe deze reactie eruit moet zien.

Nu behoort de krijgsmacht een neutraal instrument in de handen van de politieke leiding te zijn. Dat wil echter niet zeggen dat militairen zich niet met de voornoemde problematiek kunnen bezighouden. In dit artikel wordt getracht een bijdrage te leveren aan de meningsvorming over afschrikking, kernwapens en de vredesbeweging. Hoewel het niet altijd mogelijk is een strikte scheiding aan te brengen, wordt hier in principe alleen ingegaan op de politieke zijde van deze problematiek; de zuiver militair-strategische aspecten vallen derhalve buiten het bestek van dit artikel.

Afschrikking

Sedert de Tweede Wereldoorlog is het voorkomen van oorlog meer dan ooit tevoren het doel geworden van het veiligheidsbeleid van onder meer de westerse geïndustrialiseerde landen. Het belang van deze doelstelling krijgt des te meer gewicht, als wij bedenken dat in een moge-

lijke volgende oorlog kernwapens kunnen worden gebruikt.

In West-Europa kennen wij enerzijds sedert 1949 de Noordatlantische verdragsorganisatie (NAVO) en anderzijds sinds 1955 het Warschau-Pact (WP). Gegeven de ideologische tegenstelling tussen deze machtsblokken, het daarmee samenhangende onderlinge wantrouwen en het bestaan van een zeker machts evenwicht (*balance of power*), wordt getracht een oorlog te voorkomen door middel van afschrikking (*deterrence*).

Afschrikking wordt wel eens omschreven als het produkt van de mogelijkheid (*capability*) de tegenstander onaanvaardbare verliezen toe te brengen en de wil (*intention*) deze mogelijkheid zo nodig te gebruiken [1]. Is een van deze factoren nul, dan is het produkt nul. Omdat het nageen onmogelijk is de waarde van deze factoren objectief vast te stellen, wordt grote waarde toegekend aan het begrip geloofwaardigheid (*credibility*). De geloofwaardigheid van het produkt afschrikking staat en valt met de geloofwaardigheid van de factoren „mogelijkheid” en „wil”.

Kernwapens

De politieke strategie van de NAVO is gebaseerd op de triade *détente*, *deterrence* en *defence*. De laatste twee elementen van deze triade zijn uitgewerkt in de militaire strategie van het aangepaste antwoord. Deze berust op zichzelf weer op een volgende triade, en wel *conventionele strijdkrachten*, *tactische kernwapens* en *strategische kernwapens*. Kernwapens spelen dus een belangrijke rol in de NAVO-strategie.

Gezien de ontwikkelingen bij het Warschau-Pact ten aanzien van de SS-20 zal het duidelijk zijn dat kernwapens ook in de Warschau-Pact-strategie een belangrijke rol vervullen [2].

Hoewel kernwapens een element van belang in de huidige NAVO-strategie vormen, is nimmer officieel aangegeven onder welke omstandigheden deze kernwapens zullen kunnen worden ingezet. Door zich daarover niet uit te spreken, wil de NAVO voorkomen dat de tegenstander in het geval van een conflict precies zou weten, welke prijs hij zou moeten opbrengen om een bepaald doel te bereiken. Deze onzekerheid over de mogelijke verliezen moet de kracht van de afschrikking vergroten.

Toch bestaan er indicaties over het mogelijk gebruik van kernwapens door de NAVO [3].

NAVO-kernwapens zouden kunnen worden ingezet als:

- antwoord op een nucleaire aanval van het Warschau-Pact;
- een aanzienlijk deel van het NAVO-grondgebied verloren gaat, of dreigt te gaan;
- een aanzienlijk deel van de nucleaire inzetmiddelen van de NAVO verloren gaat, dan wel dreigt te gaan;
- een doorbreking van de NAVO-verdediging dreigt.

Uit deze opsomming blijkt duidelijk dat de NAVO voorziet als eerste kernwapens te moeten inzetten.

Deze optie wordt aanvaard als antwoord op de conventionele overmacht van het Warschau-Pact. De strategie van het aangepaste antwoord voorziet in een beheerste stapsgewijze escalatie waarbij zo nodig de atoomdrempel wordt overschreden ([3], blz. 26). Met deze beheerste escalatie beoogt de NAVO op een zo laag mogelijk niveau van geweld de tegenstander ervan te overtuigen dat het zinloos is een gewapend conflict voort te zetten. Vooral het eerste (beperkte) gebruik van tactisch nucleaire wapens vormt een moeilijk mis te verstaan signaal van de vastberadenheid van de NAVO zich te blijven verdedigen tegen een eventuele agressor.

De vredesbeweging

De vredesbeweging kan worden omschreven als een verzameling van groepen, organisaties en partijen, die zich uit verschillende gezichtspunten bezighouden met veiligheidspolitiek. Het centrale thema is daarbij het verwerpen van de

afschrikingsstrategie die is gebaseerd op het hebben van en het dreigen met kernwapens. De beweging is ontstaan in de jaren '70 als een bundeling van reacties op de bestaande wereldsituatie; haar belangrijkste elementen zijn:

- angst voor een mogelijke nucleaire wereldoorlog;
- bezorgdheid over de geweldige investeringen in de bewapeningwedloop, terwijl in de Derde Wereld op grote schaal honger en armoede wordt geleden;
- vervreemding ten opzichte van de politici, die niet in staat zijn een duurzame vrede te bewerkstelligen en die hun onmacht verbergen achter een onbegrijpelijk strategisch jargon.

De vredesbeweging heeft in West-Europa de laatste jaren enorm aan kracht gewonnen. Zij is in staat geweest in vele hoofdsteden honderduizenden mensen op de been te brengen. Binnen de vredesbeweging in Nederland vinden wij onder meer ethisch-pacifisten, linkse ideologen, kritische polemologen, milieugroeperingen en kerkelijke organisaties zoals Pax Christi en het Interkerkelijk Vredesberaad (IKV). Deze laatste organisatie vervult een leidende rol.

De eisen van de vredesbeweging spitsen zich toe op de nucleaire ontwapening van Europa, zo mogelijk tweezijdig, doch desnoods eenzijdig [4]. Daardoor zal een proces in werking worden gezet dat de bewapeningsspiraal doorbreekt. Uiteindelijk zal dan een blokvrij Europa moeten ontstaan, waarin de naties slechts minimaal bewapend zullen zijn.

Primair staat echter uitbanning van de kernwapens; deze vormen voor de mensheid immers de grootste bedreiging. Kernwapens worden immoreel en onbruikbaar geacht.

Immoreel vanwege hun enorme vernietigingskracht, waardoor het onmogelijk zal zijn de burgerbevolking te vrijwaren van onnodig leed – en dat is in strijd met het humanitaire oorlogsrecht – en immoreel vanwege het gevaar dat door de kernstraling het genetische materiaal van de mens kan worden aangetast, waardoor uiteindelijk de gehele mensheid ten onder kan gaan.

De kernwapens zijn onbruikbaar, omdat het onmogelijk zal zijn een nucleair conflict beperkt te houden. De nucleaire escalatie zal onbeheersbaar blijken en in enkele uren, zo niet minuten,

leiden tot de totale kernoorlog. Ook de niet direct getroffen gebieden zullen door fall-out op den duur onbewoonbaar worden. Het leven op aarde zal zo ophouden te bestaan.

Gevolgen

Uit het voorgaande blijkt dat er een onoverbrugbare kloof bestaat tussen de denkbeelden van aanhangers van de afschrikingsstrategie en die van de vredesbeweging. Maar ook talloze andere gewone burgers, die zich niet tot een van deze standpunten hebben bekeerd, maken zich ongerust over de huidige internationale situatie en de rol van de (nucleaire) bewapening. De vraag is nu hoe er politiek op deze onlustgevoelens moet worden gereageerd.

De politici hebben tot nu toe alleen nog maar gearzeld. Over het algemeen zijn zij in ieder geval niet ertoe overgegaan het standpunt van de vredesbeweging in zijn totaliteit over te nemen. Daaraan kleven ook grote gevaren, want de huidige „vrede” in de wereld is immers gebaseerd op een min of meer stabiel machtsevenwicht; eenzijdige ontwapening zou dat evenwicht onherroepelijk verstoren. Zelfs al zou het niet tot ontwapening komen, dan nog kan het idee van de vredesbeweging destabiliserend werken. Door aan te dringen op – desnoods eenzijdige – nucleaire ontwapening, geeft men blijk niet de wil te hebben deze wapens ooit in te zetten. Daardoor vermindert de geloofwaardigheid van de factor „wil” van het produkt afschrikking, en daardoor wordt de geloofwaardigheid van de totale afschrikking aangetast. Het is zeer wel denkbaar dat door deze ontwikkelingen juist agressie wordt uitgelokt in plaats van deze te verminderen of zelfs uit te bannen. Het plan van de vredesbeweging om te komen tot een kernwapenvrije wereld wordt door velen dan ook als irreëel beschouwd.

De wel reële mogelijkheden om ten minste tot een kernwapenvrij West-Europa te komen – versterken van de conventionele strijdkrachten, of volledig vertrouwen op de Amerikaanse strategisch-nucleaire garantie – zijn om andere redenen weinig aantrekkelijk. De conventionele strijdkrachten zodanig versterken dat zonder hulp van kernwapens een aanval van het Warschau-Pact zou kunnen worden weerstaan, zou

gigantische investeringen vergen. In het bijzonder onder de huidige economische omstandigheden zou dat op onoverkomelijke weerstanden stuiten. Volledig steunen op de Amerikaanse strategisch-nucleaire garantie zou West-Europa nog meer afhankelijk maken van de Verenigde Staten. Ook dat is in het huidige politieke, niet zelden anti-Amerikaanse, klimaat onverkooptbaar.

De politici kunnen echter niet blijven aarzelen. De kans is dan groot dat de kiezers zich afwenden, en dat zou zetelverlies en dus machtsverlies kunnen betekenen. Gezien het grote aantal politiek niet-gebonden (zwevende) kiezers is dat gevaar reëel aanwezig. De politici staan dus voor een dilemma: níét ingaan op de ongerustheid onder de bevolking over de veiligheidsproblematiek, hetgeen stemmenverlies kan betekenen, of wél ingaan op deze ongerustheid, maar dat betekent dat oplossingen moeten worden aangedragen en wij hebben gezien dat die of niet reëel zijn of impopulair. Bovendien betekent kiezen voor de ene oplossing dat voorstanders van een andere oplossing elders hun heil zoeken en ook dat houdt stemmenverlies in.

Eerste „oplossing”

Een aantal politici denkt tussen de horens van dit dilemma door te ontsnappen met behulp van de „no first use”-verklaring: een regering zou plechtig moeten verklaren nimmer als eerste kernwapens in te zetten [5] [6]. Daarmee denkt men een antwoord te hebben op de ongerustheid onder de bevolking en tevens zowel de kool (afschrikking) als de geit (de vredesbeweging) te kunnen sparen.

Aanhangers van de afschrikingsstrategie stellen dat door zo'n „no first use”-verklaring de geloofwaardigheid van de afschrikking onaanvaardbaar wordt aangetast. Door deze verklaring wordt een onmisbare sport uit de escalatieladder weggebroken en zij kan worden uitgelegd als een teken van verzwakking van de wil zich te verdedigen.

Voorstanders van een „no first use”-verklaring brengen meestal daartegen in dat de afschrikking in het geheel niet wordt aangetast: de tegenstander kan immers nooit zeker weten of wij ons eraan zullen houden. Bovendien, zo zegt

men, bestaat altijd de mogelijkheid de verklaring in te trekken als de situatie daartoe aanleiding zou geven.

Niet alleen de afschrikingsstrategen zijn nauwelijks gerustgesteld door deze toelichting, de vredesbeweging gruwt er helemaal van. Op zo'n manier stelt deze verklaring helemaal niets voor: er is geen enkele garantie dat de NAVO niet toch als eerste kernwapens zal inzetten. Verder blijft het gevaar van een rampzalige escalatie onverminderd aanwezig: als eenmaal het eerste kernwapen is ingezet, is elke volgende inzet geoorloofd.

De conclusie ligt dan ook voor de hand dat de „no first use”-verklaring geen werkelijke uitweg biedt uit het politieke dilemma. Noch de afschrikingsstrategen noch de vredesbeweging worden tevredengesteld en de ongerustheid onder de bevolking wordt niet weggenomen. De vraag rijst of er eigenlijk wel een uitweg is.

Tweede oplossing

Een echte oplossing lijkt uitgesloten maar wellicht zou een werkbaar compromis kunnen worden gevonden in de „no second use”-verklaring: een regering zou plechtig moeten verklaren ervan af te zien, na een eerste inzet van kernwapens, nogmaals zulke wapens in te zetten. De gevolgen van zo'n verklaring zijn niet tot in detail te overzien, maar vijf belangrijke consequenties zijn wel aan te geven.

— Ten eerste blijft het mogelijk als eerste kernwapens in te zetten als de noodzaak daartoe aanwezig wordt geacht. Er kan dus een koppeling in stand worden gehouden tussen de conventionele en nucleaire middelen van de NAVO.

— Ten tweede is het aannemelijk dat de atoomdrempel wordt verhoogd. Als men rekening ermee houdt dat de kernwapens slechts eenmaal mogen worden ingezet, zal die stap met nog grotere terughoudendheid worden genomen dan nu reeds het geval is.

— Ten derde kan de geloofwaardigheid van de afschrikking toenemen. Nucleaire escalatie zou uiteindelijk tot zelfvernietiging kunnen leiden en dat is nauwelijks rationeel handelen te noemen, en dus weinig geloofwaardig! Door deze irrationele mogelijkheid af te wijzen wordt de

geloofwaardigheid van de dreiging met eerste inzet vergroot.

— Ten vierde zou het misschien mogelijk zijn het aantal kernwapens in West-Europa verder te verminderen. Door de „no second use”-verklaring zou de NAVO alleen nog maar behoefte hebben aan kernwapens voor een „first strike capability” en wij mogen aannemen dat het er minder zullen zijn dan waarover de NAVO nu beschikt.

— Ten vijfde betekent de „no second use”-verklaring ook dat zou moeten worden afgezien van een nucleaire vergelding van een eerste nucleaire aanval door het Warschau-Pact. Het blijft een vraag of er ooit iets zou kunnen worden gewonnen door dat wel te doen.

Critici kunnen nu aanvoeren dat afzien van de mogelijkheid tot nucleaire vergelding de NAVO kwetsbaar zal maken voor nucleaire chantage: het Warschau-Pact kan dan door inzet van zelfs één klein kernwapen, tegen bijvoorbeeld een oppervlakteschip, de NAVO de nucleaire troef uit handen slaan. Vervolgens zou het Warschau-Pact dan concessies kunnen afdwingen door te dreigen met volgende nucleaire aanvallen.

Die kritiek is op tweeërlei wijze te weerleggen. De „no second use”-verklaring is een verklaring waarvan voor de tegenstander nooit valt vast te stellen of de NAVO zich onder alle omstandigheden eraan zal houden. Het is twijfelachtig of het Warschau-Pact bereid is zo'n risico te nemen. Dat risico voor het Warschau-Pact kan zelfs duidelijk zichtbaar worden gemaakt door de „no second use”-verklaring uitsluitend van toepassing te laten zijn op de eigen kernwapens. Daardoor behoudt de NAVO formeel het recht eenmaal kernwapens in te zetten, ongeacht de inzet van kernwapens door het Warschau-Pact. Mocht het Warschau-Pact in Europa overgaan tot een gewapende agressie, ondersteund met onbeperkte inzet van kernwapens, dan kan de NAVO altijd nog afzien van het formele recht op een nucleaire vergelding. Door zo'n aanval geeft het Warschau-Pact immers te kennen tot het uiterste te willen gaan en de mensheid wordt er geen dienst mee bewezen, door daar op dezelfde wijze op te reageren.

Natuurlijk heeft een „no second use”-verklaring veel méér gevolgen dan de hierboven aangege-

ven vijf. Zo zal de hele strategie van het aangepaste antwoord moeten worden herzien, de militaire middelen zullen moeten worden aangepast, de rolverdeling tussen tactische en strategische kernwapens moet opnieuw worden bezien, enz. Het zou te ver voeren op al deze vragen in te gaan, maar het zal wel duidelijk zijn dat een eventuele „no second use”-verklaring vele consequenties meebrengt en terdege moet worden voorbereid.

Voor de afschrikingsstrategen is zo'n verklaring niet zonder meer verwerpelijk. De mogelijkheid als eerste kernwapens in te zetten, blijft in stand en de geloofwaardigheid van die stap kan toenemen; de afschrikking wordt niet aangetast.

Voor de vredesbeweging heeft zo'n verklaring ook een aantal positieve kanten. Er is een reële mogelijkheid dat zij zal leiden tot vermindering van het aantal kernwapens in West-Europa. Verder wordt het risico verminderd van een totale kernoorlog als gevolg van een uit de hand gelopen escalatie.

Natuurlijk is kritiek mogelijk door te stellen dat ook een „no second use”-verklaring „maar een vodge papier” is. Deze kritiek is uiteraard vooraf nooit helemaal te weerleggen. Maar door de ontplooiing van de nucleaire wapensystemen te beperken tot dat wat nodig is voor een „first strike”, kan worden aangetoond dat deze verkla-

ring toch méér is dan alleen maar een vodge papier.

Concluderend kan worden gesteld dat de „no second use”-verklaring zeker niet alle problemen van afschrikking, kernwapens en de vredesbeweging uit de weg ruimt. Er wordt zelfs een aantal nieuwe problemen opgeroepen. Dat neemt echter niet weg dat wellicht op een dergelijke manier de huidige impasse is te doorbreken. In ieder geval wordt er niets bereikt door verbeten vast te houden aan eenmaal ingenomen standpunten.

Slotwoord

Het is duidelijk dat de standpunten van de aanhangers van de afschrikingsstrategie en die van de vredesbeweging ver uiteenlopen. Deze situatie op haar beloop laten door niet of inadequaat politiek te reageren, zal onherroepelijk leiden tot verdere polarisatie. Grote verdeeldheid binnen en tussen de landen van het bondgenootschap kan ernstige gevolgen hebben voor de politieke stabiliteit in Europa. Dat zou zelfs kunnen leiden tot een confrontatie tussen NAVO en Warschau-Pact en daarmee is niemand gebaat.

Het is daarom van belang voor alle betrokkenen bij de kernwapencontroversie, tot compromissen te komen. In dit artikel is getracht een mogelijke weg aan te geven waarlangs zo'n compromis wellicht zou kunnen worden bereikt.

Literatuur

1. R. Rosecrance – *Strategic deterrence reconsidered* (Adelphi Paper 116). Int. inst. for strategic studies, Londen (1975)2 e.v.
2. K. A. Nederlof – *Lexicon politiek-militair-strategische termen*. Leiden (1979)46, 68, 69.
3. G. C. Berkhof en P. M. E. Volten – *Het militair-strategisch denken in de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. Overeenkomsten en verschillen*. Kon. Ned. Ver. „Ons Leger”, Den Haag (1981)73.
4. L. Hogebrink – Wat is en hoe werkt het IKV? *Vredesmagazine*. IKV, Den Haag (1981)47, 48.
5. *Weerwerk* (PvdA-verkiezingsprogram 1981-1985). PvdA (1981)24.
6. McNamara wil belofte tegen kernwapens. *Volkskrant* 60(1982)(18/4)5.
7. M. C. Hoff – *Kernvraag* 13(1981)(79)9.
8. J. R. Schlesinger – *The theatre nuclear force posture in Europe* (Rep. to the US Congress in compliance with Public Law 93-365). Washington DC (1975).
9. G. Treverton – *Nuclear weapons in Europe*. Int. inst. for strategic studies, Londen (1981).

Moet men slapende militairen wakker maken?

Over slaapttekort in het moderne gevecht

drs. N. F. J. Diks

majoor van de militaire psychologische en sociologische dienst

Moe of vermoeid zijn is in het dagelijkse leven een zo vanzelfsprekende zaak dat wij over het algemeen nauwelijks erbij stilstaan. Op het moment echter dat belangrijke beslissingen, met verstrekkende gevolgen, moeten worden genomen door functionarissen met slaapgebrek, is waakzaamheid geboden.

Een ieder herinnert zich nog wel de verontwaardigde uitroep van Freule Wittewaal van Stoetwegen „Het is gekkenwerk!”, doelende op de vele marathonvergaderingen van ons parlement. Zij wees op de mentale toestand van de volksvertegenwoordigers na zulke monsterzittingen. De Kamer heeft zich dat verwijt aangetrokken en de vergaderduur is sindsdien teruggebracht tot gezonder proporties.

Het zal de lezer duidelijk zijn dat er zich omstandigheden kunnen voordoen waarbij het werk zich niet zo eenvoudig laat aanpassen aan de menselijke behoefte aan slaap. De gijzelingsdrama's in het midden van de jaren '70 staan de meesten nog wel helder voor de geest. Crisiscentra waren toen dag en nacht in touw om een oplossing te vinden voor de ontstane problemen. Of, zoals in de meidagen van 1940, toen staven en eenheden dagen en nachten lang in chaotische omstandigheden trachtten het Duitse leger de verdere doorbraak naar de kust te beletten. Deze en talloze andere voorbeelden tonen aan dat de mens in vele gevallen niet in staat is de omstandigheden aan zijn slaapbehoefte aan te passen.

Oorlogshandelingen in Vietnam en het Midden-Oosten laten zien, dat de gevechten als gevolg van geavanceerde technische en pyrotechnische middelen, zoals helderheidsversterkers, infrarood- en warmtebeeldapparatuur, radar, sensors, lichtgranaten, enz., steeds meer een continue karakter hebben gekregen.

Voorts blijkt dat, o.a. door vergaande mechani-

sering, krachtiger uitwerking en grotere reikwijdte van de moderne wapens, de kansen op het gevechtveld sneller kunnen wisselen. Daardoor wordt de militair nog intenser dan voorheen blootgesteld aan de „stressoren” van het gevechtveld, zoals geluid (voertuigmotoren, schoten, raket- en granaatinslagen, enz.), trillingen van voertuigen (een ieder die langere tijd in een pantserrupsvoertuig heeft gereden weet wat dat voor invloed kan hebben op de fysieke gesteldheid), toegenomen mentale belasting (door de intensivering van informatie), angst voor verwondingen en dood, en slaapttekort.

Vermoeidheid en slaap

Alvorens verder in te gaan op het onderwerp slaapttekort, is het goed enkele zaken betreffende vermoeidheid en slaap op een rijtje te zetten. Een eerste gegeven is dat men zich na een inspannende dagtaak moe kan voelen. Vaak wordt dan slaperig bedoeld. Op het eerste gezicht lijken werk en inspanning voorwaarden voor vermoeidheid. Dat geldt zowel voor fysieke als voor mentale inspanning, al zijn er subjectieve verschillen op het gebied van „lichamelijke” en „geestelijke” vermoeidheid. Ervaring en onderzoek leren namelijk, dat een periode van inspanning geen noodzakelijke voorwaarde is voor vermoeidheid. Zo zijn er zogenaamde ochtend- en avondmensen, d.w.z. dat sommigen zich 's ochtends het fitst voelen, en anderen pas 's avonds lijken op te bloeien. Bovendien kan men zeer wel zonder inspanning moe zijn: ook verveling — tijdens een vergadering of tijdens het luisteren naar een saaie voordracht — kan vaak slaapverwekkend werken. Trouwens, velen weten dat men zich tijdens de vakantie loom en moe kan voelen zonder dat enige activiteit van betekenis is verricht. Daarentegen vliegt de tijd

en is van vermoeidheid geen sprake als men met inspannend en boeiend werk bezig is.

Er zijn derhalve wel tegenstrijdigheden in de dagelijkse ervaring, maar over één ding is men het over het algemeen wel eens: de mens kan slecht zonder slaap. Na een doorwaakte nacht of na een nacht doorwerken zijn de meeste mensen nog maar tot weinig in staat, hoewel opwekkende middelen tot op zekere hoogte soelaas kunnen bieden.

Hoe waardevol deze observaties ook mogen zijn, zij geven meestal geen antwoord op concrete vragen over de effecten van vermoeidheid door slaapttekort, en zij bieden weinig duidelijkheid over het verband tussen de graad van vermoeidheid en de kwaliteit van het werken. Hoelang kan men bijvoorbeeld berichten coderen/decoderen voordat verlies aan efficiency optreedt? Hoe gevaarlijk is het voor chauffeurs tijdens oefeningen uren achtereen te moeten rijden? Hoe lang kan een eenheid bij een toenemend tekort aan slaap haar taak nog adequaat blijven vervullen?

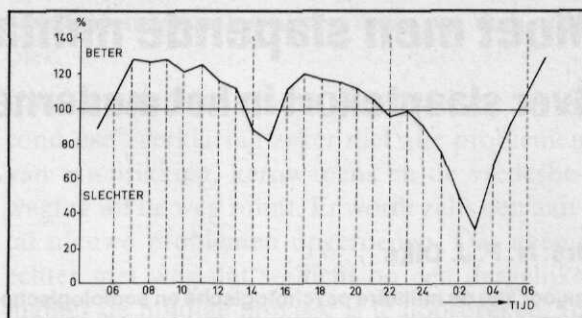
Naar deze en soortgelijke vragen werd onderzoek gedaan door het Instituut voor Zintuigfysiologie (IZF) van TNO en door het Amerikaanse Army Research Institute for the Behavioral and Social Sciences (ARIBSS); ze zullen in de loop van dit artikel verder worden besproken. Allereerst zullen wij ingaan op het verschijnsel slaap en de noodzaak ervan voor de mens.

Wat is slaap?

Voor Visser [1] is slaap een gedragsvorm; een cyclisch verlopende, dagelijks terugkerende periode (circadiaan*) van ogenschijnlijk inactief zijn en niet reageren op uitwendige prikkels. De slaap onderscheidt zich van bewusteloosheid doordat de slaper elk ogenblik uit zijn slaap kan worden gewekt of kan wakker worden.

De mens is gewend op een voor hem min of meer karakteristieke tijd 's avonds te gaan slapen en op een ongeveer vaste tijd 's ochtends wakker te worden. Het 24-uurs (of circadiane)

* Onder circadiane ritmen verstaat men de endogene ritmische veranderingen die voorkomen (in de mens) in een periode van 24 uur, ongeacht een verschuiving van het dagelijkse ritme als gevolg van omgevingsfactoren.

Afb. 1 Prestatiebereidheid gedurende de dag en de nacht: prestatiebereidheidscurve (naar Müller Limmroth); 100% = doorsnee-prestatiebereidheid van de mens in 24 uur

ritme waarin dat geschiedt, wordt ook wel biologisch ritme genoemd.

Voor de uitvoering van taken is dat ritme over het algemeen het *gunstigst* gedurende de dag en het *ongunstigst* gedurende de nacht, met als dieptepunt de tijd tussen 02.00 uur en 06.00 uur (afb. 1). Wordt geen gehoor gegeven aan deze interne klok, die slaap verwekt of doet wakker worden, dan treden op den duur slaapstoornissen op.

De mens heeft van de eigen slaap de indruk van een aaneengesloten periode. Onderzoek leert echter dat er ten minste twee vormen van slaap optreden: de zogenaamde langzame-golven-slaap of „slow wave sleep” (SWS) en de paradoxale slaap of „rapid eye movement sleep” (REM). Bij de SWS zijn de pols en de ademhaling zeer rustig; men is dan diep in slaap. De REM-slaap wordt o.a. gekenmerkt door snelle oogbewegingen en een grotere hersenactiviteit, verhoogde activiteit van lichamelijke functies, en – naar men aanneemt – dromen. De overgang van de SWS naar de REM-slaap geschiedt tamelijk abrupt en gaat gepaard met onrust, zoals bewegingen van het lichaam en oogbewegingen. Deze overgang valt veelal ongeveer 90 minuten na het inslapen. Gedurende de nacht wordt een dergelijke cyclus van 90 minuten SWS en REM-slaap een aantal malen herhaald, waarbij de diepte van de beide stadia met het vorderen van de nacht geleidelijk minder wordt.

De slaapstructuur kan worden beschreven als een aantal opeenvolgende slaapcycli, die elk de stadia doorlopen van ondiep naar dieper en terug.

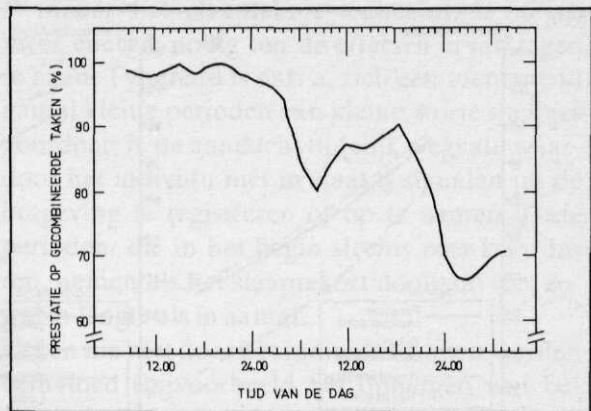
Noodzaak van slaap

De ervaring leert dat de mens over het algemeen 7 à 8 uur ononderbroken slaap nodig heeft. Sommigen zijn weliswaar in staat gedurende een aantal maanden hun gemiddelde slaapduur van 8 naar 5 uur terug te brengen, maar de meesten raken toch geïrriteerd als zij lange tijd achtereen enkele uren slaap per nacht moeten ontberen.

Deze en andere ervaringen worden ondersteund door onderzoeken, die hebben aangetoond dat tijdens de slaap restauratieve processen optreden waarbij aan de SWS het herstel van lichamelijke functies wordt toegekend en de REM-slaap in verband wordt gebracht met de verwerking van de ervaringen van alledag. Indien de mens dus niet slaapt, worden zijn lichamelijke en geestelijke functies níet hersteld, als gevolg waarvan dan allerlei stoornissen optreden. Wij zien dat onder meer bij verschuivingen in de tijdrelaties van het waak-slaapschema, zoals zich voordoen bij lange vliegvlagen (het zogenaamde jet-lagsyndroom) en bij dag- en nachtploegen van continubedrijven.

Gevolgen van slaapttekort op prestatie [2]

Wij hebben gezien dat het biologische ritme in de loop van de dag verschillen in prestatie doet optreden. Wat gebeurt er nu bij extreem lange werkperiodes, waarin men een etmaal of langer continu bezig is? In afb. 2 wordt een idee gegeven van het prestatieverloop gedurende een 48 uur durende werkperiode, die slechts driemaal per etmaal wordt onderbroken voor het gebruiken van maaltijden. Die grafiek geeft een soort gecombineerde prestatie weer van op zichzelf niet zo moeilijke taken: men moest erop letten of waarschuwingslichten gingen branden en of wijzers op meters een kritische grens passeerden. Daarbij werd in elke periode van twee uur gedurende een half uur gerekend en moesten een half uur lang visuele patronen worden geïdentificeerd; ten slotte werd gedurende een uur een coördinaat uitgevoerd. Gedurende de eerste nacht bereikt de prestatie een minimum rond 04.00 uur, tijdens de daarop volgende dag gaat het weer beter. In de nacht daarop echter zakt de prestatie verder weg. Het herstel gedurende de dag is interessant omdat het aantoont hoe be-

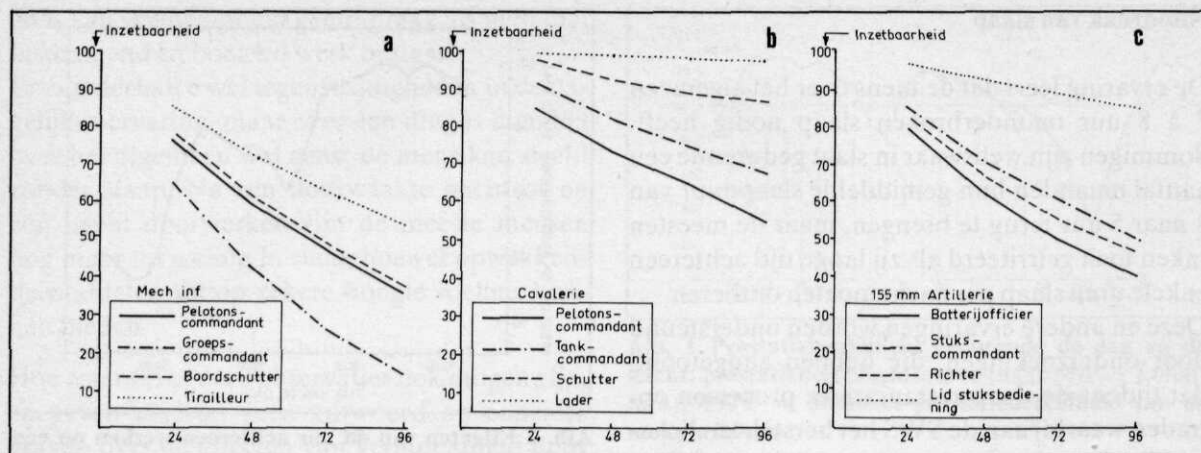
Afb. 2 Effecten van 48 uur achtereen werken op een combinatie van inspectietaken (naar Morgan e.a. [3])

langrijk het bestaan van een dag-nachtritme is voor de prestatie.

Zelfs als men een nacht niet slaapt en ononderbroken doorwerkt, blijft het dag-nachtritme gehandhaafd, zij het dat de prestatie in haar geheel ten gevolge van het slaapgebrek enigszins vermindert. Het is voorts voor de praktijk van belang te weten in hoeverre het dag-nachtritme biologisch is verankerd, of in hoeverre het zich aanpast aan een gewijzigd werk-en-rustschema, waarin bijvoorbeeld vier uur werk wordt afgewisseld met vier uur rust (4-4), en dat gedurende enkele etmalen. Onderzoek heeft aangetoond dat weinig verschil in prestatie optreedt met een schema waarbij men per etmaal ook 12 uur werkt maar 's nachts ononderbroken kan slapen; dat rechtvaardigt de conclusie dat men een intensief 4-4-schema in geval van nood enkele etmalen zonder prestatieverlies kan handhaven.

Soort taak [3]

Hoewel prestatievermindering reeds merkbaar is na 24 uur slaapgebrek zijn de gevolgen niet eenvoudig; zij blijken mede afhankelijk van de soort taak, de omgeving, en situationele en individuele factoren. Zo daalt na 24 uur zonder slaap het prestatieniveau van monotone en saaie taken, die relatief weinig vaardigheid vereisen. Daarentegen zal het prestatieniveau van taken waarbij een beroep wordt gedaan op het intellect (cognitie) en op de perceptie (het waarnemen met alle zintuigen) eerst na 36 tot 48 uur zonder slaap sterk dalen, en na 72 uur zal het niveau van het merendeel van die taken zeer slecht zijn, waarbij de meeste mensen bovendien last

Afb. 3 Aantal uren operationeel, nagenoeg zonder slaap

krijgen van hallucinaties (het zien van dingen die er niet zijn).

In het algemeen zijn goed aangeleerde taken het beste bestand tegen slaapttekort en hebben taken die saai zijn of nog niet goed zijn aangeleerd, alsmede taken die een voortdurende oplettendheid vereisen, het meest te lijden van het gebrek aan slaap.

Voorts tonen onderzoeken van IZF/TNO [4] aan, dat 24 uur slaapgebrek vooral die taken beïnvloedt waarin op elk moment snel en adequaat dient te worden gereageerd; taken waarin men alert moet zijn om op plotseling optredende signalen te reageren, of waarin men slecht waarneembare (gecamoufleerde) objecten moet identificeren. Ter illustratie in afb. 3 een drietal grafieken van proefnemingen van het ARIBSS bij respectievelijk een peloton infanterie gemchaniseerd, een peloton tanks, en een batterij 155 mm houwitser [5]. Uit die grafieken valt duidelijk af te lezen dat simpele motorische handelingen — laden van een wapen, kanon, stuk — die behoren tot de taak van een tirailleur/lader/lid van een stuksbediening, goed bestand zijn tegen slaapttekort. In tegenstelling daarmee daalt het prestatieniveau van taken met een grote cognitieve en waakzaamheidscomponent reeds aanmerkelijk na een dag zonder slaap; het daalt na twee dagen ver beneden het normale niveau (zie pelotonscommandant, groepscommandant en batterij-officier).

Extreme omstandigheden zoals hitte en kou, regen of sneeuw, geluid (zware beschietingen), enz., zullen dat effect in vele gevallen nog eens extra versterken.

Gevolgen voor de waarneming [6]

De mens die over het volledig gezichtsvermogen van beide ogen beschikt, heeft een blikveld van ca. 120°. Hij is in staat „uit zijn ooghoeken” te zien. Uit proeven van het IZF/TNO blijkt dat slaapttekort een verminderde aandacht voor de periferie tot gevolg heeft. Men krijgt als het ware oogkleppen op. Het blikveld wordt vernauwd, en dat geschiedt niet alleen in letterlijke maar ook psychologische zin. Met gebeurtenissen, die verder weg liggen in tijd en afstand, wordt minder rekening gehouden. Waartoe dat in de militaire situatie kan leiden, moge uit het volgende blijken. Bij een cp-oefening in de VS werd een aantal legerkorpscommandanten langdurig uit de slaap gehouden. Geconstateerd werd dat deze proefpersonen, naarmate hun tekort aan slaap toenam, zich hoe langer hoe meer gingen bezighouden met de tactische situaties van de pelotons (op de kaart) en het grotere verband uit het oog verloren. Dreigingen van de vijand (op de kaart) die zich aftekenden op afstanden van 20 km of meer werden nauwelijks meer onderkend. Na enige tijd te hebben geslapen, was een enkele blik op de kaart voldoende bij alle legerkorpscommandanten om die dreigingen wél te onderkennen.

Mentale gevolgen

De eerste mentale gevolgen van slaapttekort zijn gevoelens van vermoeidheid, geïrriteerdheid, het idee voortdurend te worden lastig gevallen, verlies van concentratievermogen, en perioden van verkeerde perceptie en disoriëntatie. Een

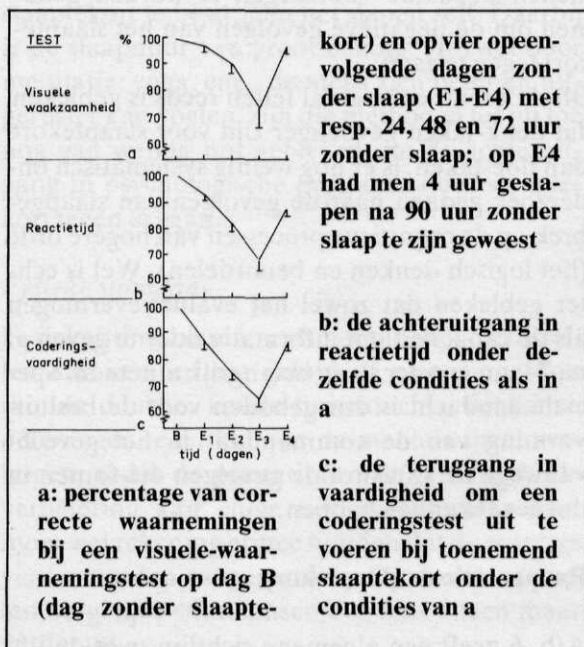
sprekend voorbeeld van oververmoeidheid en als gevolg daarvan een verkeerde perceptie geeft C-II LK in zijn rapport over de meidagen 1940 op de Grebbeberg [7]. Hij merkt op:

Ik was mij zeer wel bewust, dat ik wegens oververmoeidheid momenteel niet meer kon. Indien ik den vorigen avond aan den dokter een slaapdrank gevraagd had, die mij eenige uren volkomen rust had gegarandeerd, zou ik 14 Mei weer voldoende fit zijn geweest. Ik heb dit niet willen doen, hopen- de ook zonder dat te zullen slapen en rusten, en omdat ik het risico, dat ik onder den invloed van een slaapdrank misschien niet in staat zou zijn tot handelend optreden in een urgent geval, in strijd achtte met mijn verantwoordelijkheid.

Dergelijke of vergelijkbare symptomen komen normaal bij ieder mens voor en treden op na 24 uur zonder slaap en 48 uur van ernstig slaaptekort. Hallucinaties treden later op, maar na honderd uur zonder slaap heeft een ieder last van hallucinaties en illusies.

Hoewel de meesten wel weten dat zij hallucineren, zijn deze hallucinatieperioden toch gevaarlijk omdat het individu kan handelen voordat het zich realiseert aan hallucinaties te lijden; of het kan voorkomen dat belangrijke signalen niet worden geloofd, omdat men *veronderstelt* dat men op dat moment lijdt aan hallucinaties.

Afb. 4

Wanneer het slaaptekort toeneemt, is steeds meer energie nodig om de effecten ervan tegen te gaan. Typerend is dat: a. zich een toenemend aantal kleine perioden van kleine, korte slaapjes voordoet; b. de aandacht tijdelijk wegvalt, waardoor het individu niet in staat is signalen uit de omgeving te registreren of op te nemen. Deze perioden, die in het begin slechts zeer kort duren, nemen als het slaaptekort doorgaat toe, zowel in lengte als in aantal.

Taken die niet door het individu kunnen worden beïnvloed (bijvoorbeeld het opnemen van berichten) zijn het gevoeligst voor dit onvermogen. Typische militaire taken die daarvoor eveneens gevoelig zijn, zijn die welke waakzaamheid vereisen, zoals wacht- en toezichhoudende taken.

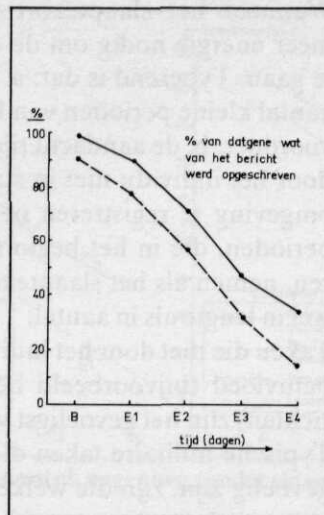
Concentratie

Het is vaak verrassend dat individuen met slaaptekort sommige taken bijna net zo goed kunnen uitvoeren als zij die uitgerust zijn. Afhankelijk van de motivatie zijn de meeste mensen in staat voor korte tijd al hun reserves aan te boren. Wanneer echter de tijd dat de taak wordt verricht toeneemt, daalt het prestatieniveau, omdat mensen die aan slaaptekort lijden deze extra concentratie niet op peil kunnen houden. Zo blijkt uit experimenten dat het gedurende enkele uren onderkennen van zwakke signalen bij een tekort aan slaap, vergeleken met de oorspronkelijke prestatie, veelal een verlaging van het prestatieniveau laat zien van meer dan 50%.

Taken waarop het individu geen invloed kan uitoefenen en die een hoge werklast kennen (bijvoorbeeld situaties die per tijdseenheid frequente en snelle antwoorden vereisen), worden voorts sterker beïnvloed door slaapgebrek dan die met een geringere werklast. Dat komt doordat de concentratie afneemt bij een toenemend gebrek aan slaap en met de tijd dat men met de taak bezig is. Vanwege deze perioden van concentratieverlies gaat de prestatie versneld omlaag; voorts nemen vergissingen toe met het afnemen van de tijd die beschikbaar is voor het geven van antwoorden (zie o.a. afb. 4). [8]

Bij de continue gevechtsvoering is dat vooral van belang voor de communicatie. Zo zal men het ontvangen van berichten bij voorkeur moeten laten doen door personeel dat net heeft ge-

Afb. 5 De terugval in capaciteit om informatie van militaire standaardberichten te reproduceren gedurende perioden van slaapttekort; de proefpersonen kregen 2 minuten om zich het bericht in het geheugen te prenten om het vervolgens op te schrijven: onmiddellijk (—) en na 1 uur (- - -), zonder slaapttekort (B) en na resp. 24, 48, 72 en 96 uur zonder slaap (E1-E4)

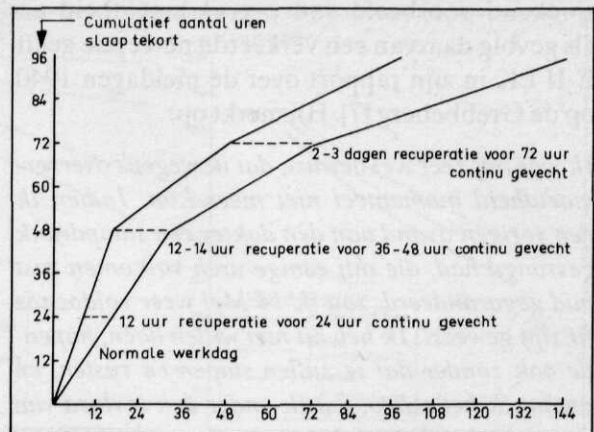
slapen en/of op een uur van de dag dat de man optimaal inzetbaar is.

Leren

De mogelijkheid nieuwe dingen in te prenten neemt sterk af door slaapttekort. Het individu heeft bij slaapttekort meer tijd nodig om nieuwe gegevens in te prenten en houdt de ingeprente gegevens moeilijker vast. Na 48 uur treden ernstige moeilijkheden op bij het reproduceren van berichten en worden grote delen vergeten, en na 4 dagen zonder slaap is men niet meer in staat de inhoud van berichten te reproduceren (afb. 5).

Een citaat uit het verslag van C-II LK van de meidagen 1940 in de Grebbelinie [7] geeft daarvan een goede illustratie.

Overeenkomstig mijn, aan het slot van hoofdstuk II vermelde, instelling-trachtte ik ook thans van de details op de hoogte te blijven. Ik moest echter constateeren, dat mijn fysieke uitputting zóó groot was dat ik eenvoudig niet meer kón. Ik heb vroeger meer dan eens gezegd, dat ik een éézijdig-tactisch geheugen had. Ik bedoel daarmee dat, in tegenstelling met andere zaken, ik een tactischen toestand slechts éénmaal behoefde te hooren om hem voor zeer geruimen tijd vast en in details in mijn hoofd te hebben. Dien avond echter moest ik constateeren, dat ik binnen 5 minuten niet meer wist, wèlk onderdeel zich gemeld had, nòch, waarheen het door chef staf gedirigeerd was. De dagenlange ononderbroken inspanning, bijna zonder slaap, had mij fysiek zodanig uitgeput dat de machine momenteel niet meer functioneerde.

Afb. 6 Aanbevolen uren recuperatie (naar Woodward en Nelson, 1974); vanwege de individuele verschillen zijn boven- en ondergrenzen aangegeven

Bewezen is voorts dat van een aantal goed getrainde vaardigheden van grote verscheidenheid bij toenemend slaapgebrek dié vaardigheden worden verwaarloosd die niet direct worden gebruikt, en dat de mogelijkheid nieuw werk aan te pakken afneemt bij toenemend slaapttekort. De militaire betekenis van die constatering is dat alleen een nagenoeg tot automatisch handelen leidende training in die militaire taken kan leiden tot effectieve uitvoering ervan gedurende het gevecht rond de klok.

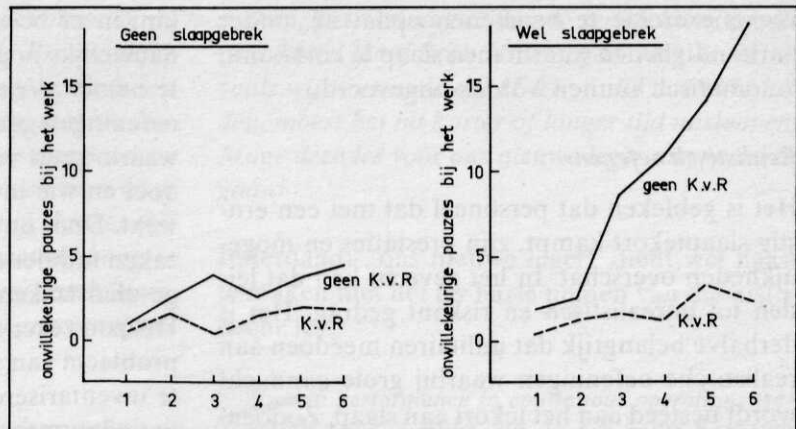
Indien personeel dat heeft te kampen met slaapttekort taken moet uitvoeren die een beroep doen op het leren, of nieuwe acties moet beginnen, dienen bepaalde voorzorgen te worden genomen om de negatieve gevolgen van het slaapttekort tegen te gaan.

Ofschoon uit een aantal feiten reeds is gebleken dat denk-taken gevoeliger zijn voor slaapttekort dan doe-taken, is er nog weinig systematisch onderzoek gedaan naar de gevolgen van slaapgebrek op de cognitieve processen van hogere orde (het logisch denken en beoordelen). Wel is echter gebleken dat zowel het evaluatievermogen als de capaciteit om informatie door te geven al na 24 uur zonder slaap belangrijk afnemen. Speciale aandacht is dus geboden voor de besluitvorming van de commandant in het gevecht vanwege de catastrofale gevolgen die fouten in dat geval kunnen hebben.

Recuperatie na slaapttekort

Afb. 6 geeft een algemene richtlijn over de tijd

Afb. 7 Effecten van slaapgebrek op een reactietest: het aantal lange reactietijden neemt onder invloed van slaapgebrek duidelijk toe; kennis van resultaten (K.v.R.) onderdrukt dit effect (naar Wilkinson)

die na een periode van slaaptekort nodig is om het prestatieniveau van de man weer op het normale peil te brengen. Hoewel recent onderzoek heeft aangetoond dat de duur van de herstelslaap belangrijker is dan de soort slaap, is het zeker aan te bevelen dat commandanten voor de aanvang van het gevecht de soldaten zo veel mogelijk laten slapen en tijdens de operaties erop toezien dat er zo veel mogelijk wordt geslapen, en voorts ten minste 12 uur slaap toe te staan wanneer men reeds 48 uur continu in touw is geweest.

Methoden om gevolgen van slaaptekort tegen te gaan

Zoals reeds opgemerkt, is de beste methode om slaaptekort te bestrijden het slapen zelf. Daarbij is de slaapduur van groot belang. Hoewel door meditatie, yoga, enz., de mens zich beter en uitgeruster kan voelen, zijn die methoden tot nu toe nog van weinig nut gebleken om de achteruitgang in psychologische prestaties door slaaptekort tegen te gaan.

Fysieke stimulans

Fysieke stimulansen zoals het tijdelijk blootstellen aan een irritant geluid of plotselinge kou (koude douche, koude buitenlucht), lichaams-oefeningen, e.d., kunnen de mentale inzet verhogen, zodat de prestatie wordt verbeterd. De verbetering kan enige tijd duren, maar men moet wel rekening ermee houden dat de reserves verder worden aangesproken. Op den duur putten dergelijke stimulansen de mens alleen maar verder uit.

Psychologische stimulans (motivatie)

Experimenten hebben aangetoond dat motivatie een grote invloed heeft op de gevolgen van slaapgebrek; zij kan zelfs bij vervelend en langdurig werk de effecten ervan geheel doen verdwijnen.

Een goed voorbeeld van een motiverende factor is de zogenaamde kennis van resultaten, waarbij de proefpersoon voortdurend van zijn prestatie op de hoogte wordt gehouden. De effecten van werkduur, tijd van de dag en het gebrek aan slaap blijken dan volledig of vrijwel volledig te verdwijnen (afb. 7).

De conclusie ligt voor de hand: de genoemde effecten treden waarschijnlijk op als gevolg van een verlaagd activiteitsniveau, maar de mens is niet eraan overgeleverd; door extra inspanning kan hij deze teniet doen. Kennelijk beschikt de mens in dat opzicht over vrij grote reserves. De vraag is echter in hoeverre de mens geneigd is zich die extra inspanning te getroosten, wanneer hij behalve aan slaapgebrek lijdt aan honger en kou, kortom is blootgesteld aan de vele stressoren van het gevechtveld.

(NB: stressoren als angst en drang naar zelfbehoud kunnen overigens sterk motiverend werken.)

Drill

Zoals reeds werd opgemerkt, zijn goed aangeleerde taken beter bestand tegen de gevolgen van slaaptekort dan juist verworven vaardigheden, die nog niet degelijk zijn beoefend. Het verdient daarom aanbeveling alle handelingen en procedures die zich daarvoor lenen — bijvoorbeeld storingsreacties, invullen van bepaalde standaardformulieren, enz. — op basis van (ge-

vechts)exercitie te beoefenen opdat zij, onder omstandigheden waarin men slaap te kort komt, automatisch kunnen worden uitgevoerd.

Realistisch oefenen

Het is gebleken dat personeel dat met een ernstig slaaptekort kampt, zijn prestaties en mogelijkheden overschat. In het gevecht kan dat leiden tot onrealistisch en riskant gedrag. Het is derhalve belangrijk dat militairen meedoen aan realistische oefeningen waarbij grote aandacht wordt besteed aan het tekort aan slaap. Zodoende kan een ieder vertrouwd worden gemaakt met zijn eigen reacties en ervaren hoe zijn prestatie en gedrag veranderen. Dat soort oefeningen dient echter zodanig plaats te vinden dat de betrokkenen na recuperatie in staat worden gesteld hun eigen gedrag en prestaties te evalueren. Vooral voor commandanten is dat een noodzakelijke voorbereiding op het continuegevecht.

Stimulerende middelen

Het gebruik van stimulerende middelen kan een terugval in prestaties door slaaptekort in belangrijke mate voorkomen. Deze middelen variëren van amfetamine tot coffeïne en nicotine. Behalve dat de sterkere preparaten ernstige bijverschijnselen meebrengen, hebben deze middelen alle gemeen dat zij slechts de reserves van het individu aanspreken; eenmaal uitgewerkt zijnde wordt het moeilijker deze reserves weer aan te spreken.

Slot

In het voorgaande is gepoogd een beeld te schetsen van de gevolgen van het tekort aan slaap, optredende in het moderne gevecht dat een gevecht rond de klok zal zijn. Hoewel in 1LK het gevecht rond de klok ook wordt beoefend, blijkt uit gesprekken met collega's dat de gevolgen van slaaptekort nogal eens worden onderschat. Met een misplaatst gevoel van stoerheid of verantwoordelijkheid wordt er nachten doorgewerkt en worden anderen uit hun slaap gehouden. In het heetst van de strijd, maar ook tijdens rustiger perioden, worden staven en commandanten opgetrommeld voor eindeloos durende bespre-

kingen of bevelsuitgiften, op tijden waarop zij nauwelijks nog in staat zijn de zaken in zich op te nemen. Veelal hebben de lagere niveaus bij oefeningen geen standaard werk-en-rustschema waarin staat vermeld wie op welke uren dienst doet en wie in welke situaties moet worden gewekt. Door onwetendheid bestaat er in dit soort zaken minder discipline dan in andere inwendige-dienstzaken.

Het zou zeker aanbeveling verdienen het gehele probleem van slaaptekort in het continuegevecht te inventariseren en de ontbrekende kennis aan te vullen met gedegen onderzoek, specifiek gericht op omstandigheden die van toepassing zijn op 1LK.

Behalve aan het vrijwillig dienende personeel zullen wij ook aandacht moeten schenken aan het reservepersoneel. Wat zal bijvoorbeeld de conditie zijn van commandanten, staven en manschappen als zij na een waarschuwingstijd van vier dagen, na dagen- en nachtenlange voorbereidingen en verplaatsingen, in het verzamergebied zijn aangekomen? Vooral dit personeel zal het dan in vergelijking met vrijwillig dienenden zeer moeilijk hebben, omdat zij niet zo goed zijn ingewerkt en niet beschikken over dezelfde routine.

Laat ons voorkomen dat er inzake slaapgebrek in onze tijd toestanden kunnen voorkomen zoals zich die hebben voorgedaan in 1940 bij het Veldleger aan de Grebbeberg. Aan het reeds meer geciteerde, illustratieve verslag van C-II LK [7] is ook het volgende citaat ontleend:

Ik verwijs nog naar het dagboek C.V. blz. 124, waar staat:

„Alle bevelen voor het innemen dezer opstellingen werden door kapitein Fiévez, onder goedkeuring van C-IV Div, gedicteerd aan Chef Staf Brig B die met C-Brig B op CP-IV Div aanwezig was en aan Kapt.-Staf-II Div, die eveneens ter plaatse was, en verder telefonisch gegeven aan C-II-19 RI en C-4 RH, dit in verband met het feit, dat C-IV Div en Chef Staf-IV Div te uitgeput waren om de actie te leiden”. (cursivering van mij, N.D.)

Chef staf-IV Div is, naar mij is medegedeeld, op dit belangrijke moment eenige uren gaan slapen en was daarna weer fit.

Ik vermeld voorts dat, toen ik op 14 Mei ten ±

12.30 mijn CP te Jaarsveld verliet, ik constateerde dat ook mijn Chef Staf, Lt. Kol. de Bruyn, blijkbaar aan het eind van zijn krachten was. Er moest een of andere brug hernomen worden, met het vinden of het vervoer van de daarvoor aangewezen troepen was er iets verkeerd gegaan, en mijn Chef Staf gilde en tierde daarover zoodanig, dat het niet twijfelachtig was of ook bij hem was de boog te strak gespannen en stond op het punt van breken. Ik zal de laatste zijn, hem daarvan een verwijt te

maken; het was niet anders te verwachten, zoals ik reeds in Hoofdstuk II betoogde. Met de staven zoals wij – en speciaal II LK – die in 1940 hadden, moest het na korter of langer tijd misloopen. Moge deze les voor ons nieuwe leger niet verloren gaan!

Inderdaad: „ons nieuwe leger” dient wel haast te maken met het ter harte nemen van die historische les!

Literatuur

1. P. Visser – Slaap en droom; in: *Codex psychologicus*, hfdst. 15. Elsevier, Amsterdam (1981).
2. A. F. Sanders – Over moeheid en slaapgebrek. *Intermediair* 14(1978)(4).
3. P. Morgan e.a. – Effect on sustained performance of 48 hours of continuous work and sleeploss. *Human factors* 16(1974)(4)406-414.
4. A. F. Sanders en W. D. Reitsma – *Slaapdeprivatie en verrichtingen* (eindverslag EGKS-contract 7245/32/6/005). IZF/TNO, Soesterberg (1981).
5. *Human performance in continuous operations* (research product 80-4a, vol. 1). US Army Research Institute for Behavioral and Social Sciences (1979).
6. A. F. Sanders – *Slaapdeprivatie en verrichtingen* (memo M27:5). IZF/TNO, Soesterberg (1981).
7. J. Harberts – *Verslag van C-II LK van de meidagen 1940 op de Grebbeberg*. Wassenaar (1946).
8. P. K. Opstad e.a. – Performance, mood and clinical symptoms in men exposed to prolonged, severe physical work and sleep deprivation. *Aviation, Space Environ Med.* 49(1978)(9)1065-1073.

MAAK U NIET BEZORGD

dat u na dienstverlating de

MILITAIRE SPECTATOR

niet meer zult ontvangen:

als lid van de Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap vindt u hem maandelijks in uw bus!

Bovendien driemaandelijks Mars in Cathedra. Voor f 30,- per jaar!

(Buitenland f 40,-)

Snel een briefkaart aan de secretaris

DENIJSSTRAAT 135, 2251 HJ DEN HAAG

en uw bezorgdheid is over!

MENINGEN

VAN
ANDEREN

Inzet van wapensystemen vurende met directe richting in de voorste rand weerstandsgebied

Mede als reactie op mijn artikel (*Mil. Spect.* 151(1982)(7)299) vertolkt kol J. van der Spek het standpunt van het Opleidingscentrum Infanterie inzake het voeren van de verdediging door pantserinfanterie in zijn artikel met opgemelde titel (*Mil. Spect.* 151(1982)(10)440).

Het blijkt dat wij beiden bij de beschouwing van de factoren van invloed tot verschillende conclusies komen en derhalve bij de vergelijking van de eigen mogelijke wijzen van optreden niet dezelfde criteria aanleggen. Het zij mij vergund wat nader op onze conclusies in te gaan.

Opdracht

Zowel door de opdracht aan een voorbataljon „verdedig in vak”, als door het aangeven van aansluitingspunten op de vakgrenzen is de voorste begrenzing van gebiedsverantwoordelijkheid (vrw) duidelijk bepaald. De opvatting, weergegeven in de samenvatting, dat reeds op zo groot mogelijke afstand van de eigen opstelling moet

worden aangevangen met afbraak te doen aan de vijandelijke gevechtskracht mag wel juist zijn, maar is binnen het kader van de opdracht zeker geen verantwoordelijkheid van het voorbataljon. De primaire taak van het voorbataljon is het tot staan brengen van de vijandelijke aanval voor de voorste rand weerstandsgebied. De toepassing van flankerende schootssectoren bevordert daarbij het doelgericht handelen.

Binnen het samenspel van de verbonden wapenen (het gevecht) is het niet de infanterie die de vijand op zo groot mogelijke afstand moet aangrijpen. Gebeurt dat wel, dan wordt de infanterie naar mijn mening verkeerd ingezet.

De landstrijdkrachten van het Warschau-Pact kunnen zich enigszins permitteren, door hun diep geëchelonneerde numerieke meerderheid, het succes te forceren ten koste van hoge verliezen. Onze landstrijdkrachten kunnen zich nauwelijks verliezen veroorloven, willen zij althans in staat zijn het defensief gedurende enige tijd met succes te voeren.

Het zolang mogelijk in stand houden van de gevechtskracht is een absolute noodzaak waarop de uitvoering van de opdracht moet zijn afgestemd. Toepassing van de flankerende schootssector beantwoordt aan die noodzaak (vuur- en zichtdekking, spreiding).

Terrein

Als kol Van der Spek in het toegevoegde gebied geen laterale mogelijkheden ziet voor een volledig benutten van de drachten van de wapensystemen, dan zijn die mogelijkheden er in axiale zin ook niet. Maar die zijn er kennelijk wel, en zij heten dan pantserbestrijdingsgebieden. Kennisnemende van de beschrijving van een steunpunt, zoals die werd gegeven in het *Infanteriebulletin* van 5 februari 1982, blijkt het dan te gaan om een corridor (?) van omstreeks 1500 m breed en, geleet op de Tows die in het steunpunt staan opgesteld, met een diepte van omstreeks 3000 m. Het is toch niet onredelijk van mij

in dat terrein ook de aanwezigheid van soortgelijke mogelijkheden in de breedte te veronderstellen.

Bij het toetsen van deze twee mogelijkheden aan de beginselen van het gevecht, valt mijn keuze op het benutten van de dwarscompartimentering van het terrein. De remmende werking, die uitgaat van dwars gecompartmenteerd terrein, moet worden versterkt met flankerend vuur. Het is mijn overtuiging dat ook de voorste rand weerstandsgebied hinderniswaardig moet hebben en dat deze laterale hindernis moet worden beheerst door een concentratie van flankerende vuren teneinde de vijandelijke aanval voor deze hindernis tot staan te brengen, hetgeen de primaire opdracht is van het voorbataljon.

Uit de bestudering van het terrein blijkt dat door de gestadige groei van bos- en geurbaniseerd gebied de manoeuvre mogelijkheden van grotere tankeenheden in gesloten verband steeds geringer worden. De drastische verbetering en de uitbreiding van de verkeersinfrastructuur hebben echter geleid tot een grotere beweeglijkheid van kleinere tankeenheden. Dit nogal sterk gecompartmenteerd terrein vraagt in gelijke mate om de inzet van al dan niet bereden pantserinfanterie, en maakt een nauwe samenwerking tussen die twee noodzakelijk.

Deze conclusie, geprojecteerd op het vijandelijke optreden, rechtvaardigt de verwachting dat bij de inzet van het offensief de gemechaniseerde eenheden de spits zullen afbijten en dat daarbij de tanks worden opgesplitst over de compagnieën. Het spreekt bijna vanzelf dat in dit vlakke gecompartmenteerd terrein het maximale bereik van pantserbestrijdingswapens met grote dracht, dit in combinatie met een gunstige opstelling, vaak niet tot zijn recht kan komen. Ook in de breedte gezien doen zich voor de schootssectoren beperkingen voor. Bij frontale inzet van deze middelen blijkt dat in front van een gunstige opstelling in eerste instantie hooguit ruimte

is voor het aantreden van tien vijandelijke tanks.

Opnieuw denkende aan de door het voorschrift gepropageerde gevechtskracht van een steunpunt wordt met die gevechtskracht maar weinig gedaan. Het blijft mijn overtuiging dat door flankerende inzet van de wapens grotere frontbreedten met vuur kunnen worden beheerst. Toepassing van flankerende schootssectoren vereist „kijk op het terrein” en dus vakmanschap.

Vijand

De intensieve (lucht)verkenningen en de massale vuur- en luchtsteun, kenmerken van het aanvallende optreden van de WP-landstrijdkrachten, zijn in de eerste plaats gericht op een zo tijdig mogelijk onderkennen en neutraliseren van onze pantserbestrijdingswapens teneinde de voorwaartse beweging – het momentum – voortdurend te kunnen handhaven.

Vroegtijdige en gefaseerde vuuropening onzerzijds uit één opstelling (steunpunt) vergemakkelijkt het lokaliseren daarvan en werkt dus het succes van 's vijands tactische optreden in de hand. Ook het opeenhopen van veel middelen in een klein gebied – ik denk aan de gepropageerde gevechtskracht van een steunpunt – vergroot daarbij de kwetsbaarheid.

In de laatste fase wordt de massale vuursteun vervangen door het frontale vuur van de lineair aanvallende tanks en uitgestegen infanterie. Het is juist in deze, voor de vijand kwetsbare, fase dat de eigen wapens massaal tot vuuropening moeten kunnen komen, hetgeen geldt bij de eerste en iedere volgende poging die de vijand onderneemt om onze opstellingen binnen te dringen. Dat kan alleen als de eigen wapens in front zijn gedekt; anders gezegd: het kan alleen als aan deze wapens een flankerende schootssector is toegewezen.

Eigen middelen/mogelijkheden

De toegenomen beweeglijkheid en

vuurkracht moeten leiden tot een grotere invloedssfeer van de eenheden op het gevechtveld. Ik meen voldoende te hebben aangevoerd dat toepassing van flankerende schootssectoren daartoe in belangrijke mate bijdraagt.

De nadelen die zijn verbonden aan draadgeleide at-raketten – zoals lage vuursnelheid door de noodzaak van narichten; vuur en rookontwikkeling; de gevarenzone achter het wapen – maken deze wapens zeer kwetsbaar. Het is daarom mijn overtuiging dat deze wapens, indien zij een frontale schootssector toegewezen krijgen, zeer snel worden uitgeschakeld. Bovendien gaat in ons terrein een frontale schootssector altijd gepaard aan een ingegraven opstelling.

Ik vrees dat de graafcapaciteit van de pantsergeniecompagnie, bij een veelvuldig frontaal inzetten van de middelen, de dan ontstane behoefte niet dekt.

Samenvatting

Het verheugt mij dat kol Van der Spek aan het einde van zijn betoog de flankerende schootssector niet geheel afwijst en de toepassing ervan op pelotonsniveau zelfs aanbeveelt. De draagwijdte van zijn aanbeveling is mij echter, na al zijn voorgaande argumenten, onduidelijk; zo ook de beperking „alleen op pelotonsniveau”.

De opvatting dat de gewerschutter (de gewapende man) als historisch symbool voor de infanterie moet worden gezien, wordt door mij niet gedeeld, noch de zienswijze dat, gelet op de dracht van de moderne draadgeleide at-wapens, het voormalige ideale tankterrein het ideale tankterrein niet meer is. Deze laatste zienswijze impliceert immers dat gunstig tankterrein moet worden beheerst door pantserbestrijdingswapens met een grote dracht. Het is mijn opvatting dat die wapens dan moeten worden opgesteld in het minder gunstige tankterrein op de flanken, omdat aldus goede voorwaarden worden geschapen voor het beweeglijk en onafgebroken voeren

van de pantserbestrijding. Als kol Van der Spek bij herhaling stelt dat hij slechts weinig mogelijkheden ziet om met hele eenheden op de flanken van vijandelijke naderingen opstellingen in te nemen, gaat hij in op iets dat ik niet heb gesteld: door mij werden naderingsmogelijkheden voor tank-eenheden afgeschilderd als corridors, bestaande uit brede stroken gunstig tankterrein. Kol Van der Spek hanteert het begrip „pantserbestrijdingsgebieden”; het is mij onduidelijk welke voorstelling van het terrein hij daarbij heeft.

De mening dat het nabijgevecht nimmer een doel mag zijn waarop ons optreden is gericht, wordt door mij gedeeld. Het is echter mijn overtuiging dat, ook in het moderne gevecht, het gevecht op korte afstand van de tegenstander, vaak uitmondende in het nabijgevecht, een essentieel bestanddeel uitmaakt van dat gevecht. Het is onder die omstandigheden dat ik de pantserinfanterie haar glansrol zie vervullen.

Was de vrees in het verleden een verkeerde inzet van het tankwapen, thans moeten wij wellicht op onze hoede zijn voor een verkeerde inzet van de pantserinfanterie. De neiging bij de infanterie de wapens frontaal in te zetten en de vijand op grote afstand reeds aan te grijpen met vuur, heeft mij in ieder geval doen opschrikken.

D. P. VAN KOESVELD, lkol inf

Naschrift. Het artikel van kol Van der Spek werd geschreven met het oogmerk de lezer in staat te stellen zich een eigen oordeel te vormen over de pro's en contra's van flankerende en frontale vuren in de verdediging. De schrijver van dat artikel is van mening dat het door hem ingenomen standpunt in wezen niet is weerlegd door hetgeen lkol Van Koesveld heeft te berde gebracht, en acht derhalve een verdere discussie over het bovenstaande vooralsnog niet opportuun. Ook de redactie meent dat de lezer voldoende informatie heeft ontvangen om zelf te oordelen. W.W.

Gebruik van verrassing en misleiding door de Russen

Misleiding is de weloverwogen onjuiste voorstelling van de realiteit met het doel een competitief voordeel te verkrijgen, aldus Daniel en Herbig. Reeds Soen Tsoe (500 v C) verklaarde dat de gehele oorlogvoering op misleiding berust. Toch zijn sindsdien weinig pogingen ondernomen het verschijnsel te analyseren. Gedeeltelijk komt dit door de afwezigheid van documentatie. De toepassing van misleiding behoort gewoonlijk tot de best bewaarde militaire geheimen. Dit artikel behandelt de evolutie van de opvattingen over, en de toepassingen door de Russen van, misleiding en strategische verrassing sinds de Tweede Wereldoorlog in de conventionele oorlogvoering. De term „verrassing en misleiding” omvat een aantal strategieën voor verschillende doeleinden. Er moet dus een duidelijk onderscheid worden gemaakt tussen strategische, operationele en tactische verrassing, en tussen militaire en politieke misleiding.

Zowel de Russische tsaren als de bolsjewieken hebben verrassing en misleiding onderkend als belangrijke wapens in politieke en militaire worstelingen. Verrassing en misleiding vormden dan ook al lange tijd een integraal deel van de Russische en de Sovjetrussische militaire strategie. Voor de Tweede Wereldoorlog hadden de Russische leiders evenwel weinig vertrouwen in de offensieve capacitei-

ten van hun strijdkrachten en bestond de neiging het belang van strategische verrassing en misleiding te verkleinen, te meer omdat toepassing daarvan gewoonlijk alleen plaatsvindt door de partij die in het offensief is. Zowel in 1812 als tussen 1914 en 1918 en van 1941 tot 1945 voerden de Russen een verdedigende strategie, die erop was gericht door gebruik van de ruimte en het klimaat de tegenstanders langzaam te immobiliseren en hen vervolgens uit het land te verdrijven. Een defensieve operatie werd aldus in een offensieve operatie omgezet. In deze traditionele defensieve militaire strategie was nauwelijks plaats voor het toepassen van strategische verrassing en misleiding in grootschalige militaire operaties. Ook de invloed van Jozef Stalin was onmiskenbaar. Deze wenste de nadruk te leggen op „permanente operationele factoren” in de oorlogvoering, zoals moreel en industrieel potentieel. Verrassing beschouwde hij als een factor van tijdelijke betekenis, die het resultaat van een oorlog niet wezenlijk zou kunnen beïnvloeden. Slechts in een beperkt aantal gevallen werd van verrassing gebruik gemaakt: Stalingrad (1942), Koersk (1943) en Belorussia (1944). Het betrof daar voornamelijk de geheimhouding van voorbereiding, het opstellen van zg. dummies (tanks en vliegtuigen) en radio-misleiding.

Na Stalins dood schonken de militaire theoretici in de Sovjet-Unie meer aandacht aan de problematiek van de strategische verrassing en de misleiding. Zo werd in het blad van de generale staf, *Wojennaja misl*, een debat gevoerd dat

tot een aanzienlijke wijziging leidde van Stalins doctrine van de „permanente operationele factoren”. Het belangrijkste artikel in dit debat was van de hand van maarschalk P. Rotmistrov, die betoogde dat de strijdkrachten van de Sovjet-Unie niet slechts vijandelijke verrassingsaanvallen dienden te voorkomen maar de tegenstander verrassende „pre-emptive” slagen moesten toedienen.

Van dat ogenblik af is de theorie van de verrassing en misleiding verder ontwikkeld. Een hoofdthema in de discussie is dat de SU nooit meer onvoorbereid mag zijn op een verrassingsaanval zoals op 22 juni 1941. De verrassing speelt, zo stelt men, in alle operaties een rol en is „een van de belangrijke principes van de krijgskunst... (bestaande) uit de keuze van tijdstippen, vormen en methoden van gevechtshandelingen, waardoor een slag kan worden toegebracht wanneer de vijand het minst van alles is voorbereid om deze af te weren en waardoor zijn wil georganiseerd tegenstand te bieden, wordt verlamd”. De betekenis van de strategische verrassing is nog vergroot door de invoering van nucleaire wapens. De Russische militaire doctrine vermeldt dat beide soorten oorlog — conventioneel en nucleair — zullen aanvagen met een strategische verrassingsaanval, een onverwacht offensief. Russi-

Deze rubriek bevat uittreksels uit binnen- en buitenlandse publikaties. De verantwoordelijkheid van de redactie beperkt zich tot een juiste weergave van de inhoud van de artikelen.

sche auteurs erkennen de moeilijkheden bij het bereiken van complete verrassing, maar zij geloven dat de meeste waarschuwende signalen kunnen worden vermeden door geheimhouding in de misleiding. Daarbij wordt geen strikt onderscheid gemaakt tussen strategische en tactische misleiding en evenmin tussen militaire en politieke misleiding. Het Russische woord „dezinformatsija” betekent desinformatie, het woord „maskirovka” echter heeft een uitgebreide reeks betekenissen, variërende van camouflage tot politieke misleiding. Ook propaganda en sabotage worden tot misleiding gerekend, evenals het gebruik van oefeningen en manoeuvres ter versluiering van militaire bewegingen. Deze toegenomen theoretische waardering voor het element misleiding werd gevolgd door praktische stappen teneinde de toepassing in de militaire en politieke inlichtingendiensten te vergemakkelijken. Tijdens de Tweede Wereldoorlog en nog enige tijd daarna was dit, o.a. door de zuiveringen van de jaren '30 en door Stalins persoonlijke leiding en starheid erg moeilijk geweest. Het door het Centrale Comité van de CPSU gestichte Informatiecentrum coördineert thans het verzamelen en analyseren van alle inlichtingen op politiek gebied. De planning van politieke desinformatie werd in 1959 decentraliseerd in een speciale desinformatieafdeling van de KGB.

Een duidelijk voorbeeld van hetgeen de Russen op het terrein van de strategische verrassing en de misleiding kunnen presteren, vormt de invasie van Tsjecho-Slowakije in augustus 1968. Na de invasie berekenden Tsjechische inlichtingsofficieren dat de voorbereidingen in februari of maart waren begonnen. Dat kan een zuiver technische voorbereiding zijn geweest, doch in mei, zoals Brezjnev later toegaf, begon men een invasie ernstig te overwegen als een „worst-case scenario”. Toen begonnen de militaire voorbereidingen in ernst: enerzijds als een drukmiddel en ander-

zijds (en versluierd als militaire oefeningen) als logistieke voorbereiding. Men kan stellen dat de oefening die van mei tot augustus bij de Tsjecho-Slowaakse grens en op Tsjecho-Slowaaks grondgebied plaatsvond, werd gebruikt als misleidingsmiddel van een bijzondere aard. De massale manoeuvres werden immers niet geheim gehouden en zelfs openlijk geadverteerd, maar zij deden wel de waakzaamheid van de Tsjechische leiders verslappen. Op 23 juli, nadat het Politbureau had besloten te Cierna met de Tsjechische leiders te onderhandelen, kondigden Russische media de grootste ooit gehouden logistieke oefening aan onder de codenaam „Nemen”. De troepenbewegingen van het Warschau-Pact ten tijde van de onderhandelingen waren gericht op het opvoeren van de psychologische druk, het intimideren van de Tsjechische leiders en het versterken van de onderhandelingspositie van de Russische delegatie te Cierna. Tegelijkertijd dienden zij echter de voorbereiding van de werkelijke invasie.

Ook de KGB speelde in de voorbereidingen een belangrijke rol. Getracht werd bewijzen te construeren voor een contrarevolutie, teneinde argumenten te hebben ter rechtvaardiging van de militaire actie. Er was een systematische toepassing van politieke provocatie, desinformatie en propaganda. Ook andere middelen ter misleiding werden toegepast, zoals het vervalsen van documenten ten bewijze van een zionistisch complot en betrokkenheid van de CIA bij de Tsjechische ontwikkelingen. De militaire misleiding was evenwel het effectiefst, omdat zij de Tsjechische en Westerse leiders naar alle waarschijnlijkheid in slaap heeft gesust omtrent de mogelijkheid van een werkelijke invasie. Een tweede voorbeeld van strategische verrassing vormt de invasie van Afghanistan in december 1979. Ook daarvoor moeten de voorbereidingen al verscheidene maanden eerder zijn begonnen. Op 13 september meldde de Prawda dat de Afghaanse president kon

rekenen op volledige steun van de Sovjet-Unie, wat in Russische terminologie ook militaire hulp omvat. Naar verluidt zou tevens een poging zijn gedaan de plaatsvervanger van president Taraki, H. Amin, om het leven te brengen, bij welke poging de Russische ambassadeur betrokken zou zijn geweest. De coup mislukte evenwel: niet Amin, maar Taraki werd gedood. De Sovjet-Unie leek dat te aanvaarden en steunde zogenaamd Amin, maar ging tegelijkertijd voort met de voorbereidingen om hem ten val te brengen. Daartoe werd de Eerste onderminister voor binnenlandse zaken, luitenant-generaal Viktor Papoetin, naar Kaboel gezonden. Evenals in 1968 werd in het geheim een nieuwe pro-Russische regering voorbereid, opdat deze een beroep zou kunnen doen op „broederhulp” van de Russen.

In tegenstelling tot 1968 werden de VS ditmaal niet geheel verrast door de invasie; zij waarschuwden de SU zelfs tweemaal, maar voorzagen de anti-Amincoup niet. In het laatst van november ontdekte de Amerikaanse inlichtingendienst de mobilisatie van de Russische troepen in Toerkmenistan en elders langs de Afghaanse grenzen. De militaire voorbereidingen gingen door in december met verplaatsingen van grond- en luchtmacht. Na de invasie in Tsjecho-Slowakije had Dubcek verklaard dat hij geen enkele verdenking had gekoesterd; of Amin even naïef is geweest, weten wij niet: hij kan het niet navertellen. De invasie kwam voor de meeste leiders evenwel als een complete verrassing.

Ook in Polen is een directe militaire interventie overwogen. Net als in 1968 zijn op uitgebreide schaal manoeuvres gehouden, die niet alleen als pressiemiddel dienden maar tevens officieren en manschappen in staat stelden het terrein te leren kennen en „vijandelijke” militaire installaties te verkennen. Ook de betrouwbaarheid van de Poolse strijdkrachten en de capaciteit van de Russische logistieke systeem konden worden be-

proefd. De Poolse crisis in de zomer van 1980 kwam voor de Russische legerleiding onverwacht. De voorbereidingen voor de eerste manoeuvres verliepen daardoor soms chaotisch. Eind november 1980 werd het initiatief genomen voor een nieuwe serie manoeuvres, bedoeld om de vakbeweging Solidariteit te intimideren en de Poolse leiders een ruggesteun te geven. Sommige elementen van deze manoeuvres wijzen erop dat zij tevens een repetitie waren voor een echte invasie. Een serie diplomatieke stappen door de regering Carter kan ertoe hebben bijgedragen deze voorbereidingen stop te zetten. Zij lichte Polen ook zo volledig mogelijk in, waardoor het voor de Sovjet-Unie erg moeilijk zou zijn geworden nog een strategische verrassing te bereiken. In het voorjaar van 1981 bereidde de Sovjet-Unie een nieuwe serie manoeuvres voor, gedeeltelijk in Polen, onder de codenaam „Sojoez 1981”. Tijdens deze oefeningen simuleerden Oostduitse en Tsjechoslowaakse troepen een landing op de Poolse kust en een nachtelijke verrassingsaanval. Begin 1980 vreesde men in Washington dat een invasie voor de deur stond. Nieuwe manoeuvres vonden plaats in juni, gevolgd door de Russische oefening „Zapad 81” met rond 100.000 deelnemende troepen, begin september. Tegelijkertijd was de Russische marine

betrokken bij de grootste maritieme oefening in de Oostzee sinds de Tweede Wereldoorlog. De KGB en de Poolse geheime dienst zijn betrokken geweest bij de politieke provocaties en desinformaties, al is daaromtrent weinig bekend. Men moet vraagtekens zetten bij de ont-heiliging van de Russische oorlogsgraven in Polen: het gebruik van swastikas kan wijzen op pogingen „Solidariteit” in diskrediet te brengen. Provocatief was ook het optreden van de conservatieve zg. Grunwald Patriotische Federatie, die openlijk anti-semitisch is en die de Poolse troebelen wijt aan een zionistisch complot.

De auteur concludeert dat na de Tweede Wereldoorlog de strategische verrassing en de misleiding centrale thema's zijn geworden in de Russische militaire doctrine. De Sovjet-Unie heeft geleerd van de Duitse Blitzkriegstrategie en van de Japanse aanval op Pearl Habor. De invoering van nucleaire bewapening en de destalinisatie hebben geleid tot een opleven van de militaire theorie. De invasies van Tsjecho-Slowakije en Afghanistan en de gebeurtenissen in Polen zijn voorbeelden van een praktische toepassing van de theorie. Het bewijsmateriaal is evenwel te versnipperd dan dat definitieve conclusies mogelijk zijn, zowel ten aanzien van de mate waarin deceptie werd toegepast als ten aan-

zien van de mate van het succes dat ermee werd behaald. Duidelijk is dat men in de VS veel van de gebeurtenissen heeft geleerd. Toch was ook sprake van verrassing: de actie van generaal Jaroezelski, die bepaald met voorkennis van Moskou plaatsvond, was uitstekend getimed: kort voor Kerstmis op een zondagmorgen, toen de fabrieken verlaten waren en het Westen weinig waakzaam was.

De Sovjet-Unie kan, indien de omstandigheden gunstig zijn, met militaire misleiding veel bereiken en zij weet hoe misleiding moet worden toegepast. In hoeverre Dubcek, Amin en de leiders van Solidariteit werden misleid, is niet geheel zeker: wellicht hebben zij zichzelf meer misleid dan dat de Sovjet-Unie dit deed. Zoals Goethe opmerkte: „Wij worden nooit bedrogen, wij bedriegen ons zelf”. De echte test zou kunnen komen tijdens een conflict met de NAVO.

Ongetwijfeld hebben de NAVO-partners hun les geleerd; en zo lang zij zelfmisleiding weten te vermijden, zal het de Sovjet-Unie moeilijk vallen — zo niet onmogelijk zijn — een strategische verrassing te bewerkstelligen.

J. Valenta — Soviet use of surprise and deception. *Survival* 24(1982) (2)50.

M. W. A. WEERS, kol KLu b.d.

Maandelijks wordt de Militaire Spectator toegezonden aan alle leden van de Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap.

Teneinde de toezending aan thans nog actief dienende officieren van Land- en Luchtmacht, tevens lid van de Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap, ook na hun dienstverlating zeker te stellen, wordt belanghebbenden verzocht de ledenadministratie van de Koninklijke Vereniging (Karel Doormanlaan 274, 2283 BB Rijswijk) in voorkomend geval ter zake in te lichten.